

Катерина Руських

Чи кредитуватимуть банки малий та середній бізнес?

Огляд банківського кредитування МСБ та державної політики

Малий та середній бізнес (МСБ) відіграє важливу роль для економіки, але при цьому значно обмеженіший у доступі до фінансування у порівнянні з великими підприємствами. МСБ сприяє економічному зростанню, створенню нових робочих місць, подоланню бідності та розвитку інновацій, але менш прозора і стійка до зміни економічних умов діяльності МСБ, як правило, стримує банки в наданні цим підприємствам кредитних ресурсів. В Україні, де МСБ може сприяти структурній перебудові економіки, побудованій на великих сировинних підприємствах, доступ МСБ до банківських кредитів значно розширився у 2005-2008, сприяючи розвитку МСБ, але криза 2008-2009 вдарила і по сегменту МСБ і по українській банківській системі.

У результаті кризи кредитування МСБ значно скоротилося через фінансові труднощі підприємств МСБ, стрибкоподібне зростання проблемних активів у банківській системі і встановлення банками жорсткіших вимог до потенційних позичальників. Кредитування МСБ вочевидь зазнало серйознішого падіння за корпоративні кредити і не було повною мірою відновлене у 2010-2012 роках. У найскладніші роки банки зосереджувалися на роботі з корпоративним сегментом, розширюючи кількість клієнтів МСБ в основному лише для отримання комісійних доходів та надання обмежених за сумою і дорогих овердрафтів та кредитних ліній перевіреним клієнтам-МСБ.

Банки відновлюють інтерес до кредитування МСБ, про що свідчить поступове зростання кількості банків, які надають спеціальні кредитні продукти для МСБ, у тому числі кредити на інвестиційні цілі. Більшість банків планує нарощувати кредитування сектора МСБ у 2013-2014, зважаючи передусім на його гарну прибутковість та бажаючи диверсифікувати бізнес. Цікавість до сегменту МСБ, який після кризи залишився майже порожнім на відміну від більш конкурентних корпоративного і споживчого кредитування, існує як з боку великих універсальних банків, так і зі сторони середніх, малих та регіональних банків.

Економічні та регуляторні перешкоди стримуватимуть зростання доступу МСБ до фінансування. Фактори, що заважають відновленню банківського кредитування МСБ та зменшують потенційно значний попит МСБ на кредити, за

словами банків, включають охолодження економічного зростання, незадовільний фінансовий стан МСБ, накопичені проблемні кредити, неефективний захист прав кредиторів та непрозорість бізнесу МСБ. З боку МСБ основними перешкодами є високі відсоткові ставки та вимоги до вартості застави. В цих умовах для сприяння довгостроковому та стійкому відновленню кредитування МСБ та розширення його доступу до ресурсів необхідна ефективна державна політика стосовно розвитку МСБ і створення умов доступу МСБ до кредитування.

Державна політика в напрямку розширення доступу МСБ до кредитування реалізується, але є малоефективною. Програми прямого державного кредитування та інвестування в МСБ є незначними за ресурсами і непомітними для сегмента МСБ. Заходи з удосконалення правового та ділового середовища для відновлення кредитування, зокрема посилення прав кредиторів та доступу до достовірної інформації на ринку, реалізуються, але поки що без значного прогресу. Відзначаючи необхідність вдосконалення державної політики прямої фінансової підтримки МСБ, ми наголошуємо передусім на важливості і першочерговості подальшої роботи зі створення відповідного правового середовища для відновлення і стійкого розвитку банківського кредитування та підвищення результативності політики щодо дерегуляції МСБ.

Вступне слово

В Україні інформація про банківське кредитування МСБ майже повністю відсутня. Дані, які збираються Національним Банком України (НБУ), Державною службою статистики України (ДССУ) та департаменти обласних державних адміністрацій, що опікуються розвитком підприємництва у своєму регіоні нечисельні, неповні і не завжди можуть використовуватися для аналізу та співставлення. Окрім того, можуть виникати питання щодо достовірності деяких даних, особливо враховуючи, що велика частка сегмента МСБ працює неформально, і є сумніви щодо правильності та достовірності наданої ними звітності.

У цьому звіті ми подаємо огляд стану та перспектив банківського кредитування і державної політики щодо підтримки доступу МСБ до фінансових ресурсів. Огляд готувався в умовах відсутності достовірних даних шляхом опитування 19 банків: банку «Київська Русь», «Укрсиббанку», «Правекс-банку», «Банку Кіпру», «Укрсоцбанку», банку «Львів», «Сбербанку Росії», «Укргазбанку», банку «Фінанси та Кредит», «Кредобанку», «Укрексімбанку», «Фольксбанку», «Райффайзен Банку Аваль», «ВТБ Банку», «Креді Агріколь Банку», «Банку Кредит Дніпро», банку «Надра», банку «ПУМБ», «Кредитпромбанку». Загальна кількість надісланих до банків анкет - 35 штук. Анкети надсилалися передусім банкам, які мали або мають інтерес до сегмента МСБ. Відповіді було отримано від керівників відділів кредитування МСБ/корпоративного кредитування на рівні головного офіса.

Одночасно було опитано 37 співробітників (керівників МСБ/корпоративного кредитування на рівні головного офіса, на рівні регіональних офісів, співробітників відділу МСБ у головному офісі /у регіонах) із 22 банків. В огляді ми наводимо дані, отримані шляхом опитування 19 банків. З тих небагатьох питань, де дані опитування банків та співробітників відрізняються, ми наводимо цю інформацію та надаємо роз'яснення.

Результати опитування не є репрезентативними і не можуть бути поширені на всю банківську систему, але ілюструють стан, перешкоди та інтерес банків до цього сегмента. Варто зазначити, що аналіз кредитування МСБ ускладнюється через суттєву різницю у трактуванні сегмента МСБ банками. Частина банків взагалі не виділяє кредити МСБ в окремий сегмент, і вони розподіляються між роздрібним кредитуванням (мікро- та малі підприємства) та корпоративним кредитуванням (середні). Банки, що виділяють сегмент МСБ (або сегмент тільки малих підприємств), насамперед керуються річним оборотом підприємства і рідше розміром кредиту. В таблиці 1 ми представили, як банки різних груп виділяють для себе сегмент МСБ. При цьому ми об'єднали інформацію, отриману шляхом опитування банків і шляхом опитування співробітників.

Таблиця 1: Трамбування банками сегмента МСБ

Група банків	Річний оборот, млн. грн.	Максимальна сума кредиту (медіана), млн. грн.	Кількість банків
I	6-100	7	11
II	12-200	Не обм.	10
III	6-30	-	3
IV	5-100	-	3

Джерело: складено за даними опитування банків та опитування співробітників

За вагому допомогу в підготовці звіту ми дякуємо Програмі кредитування ММСП¹ в Україні (<http://microcredit.com.ua/>), що фінансується Європейським Банком Реконструкції та Розвитку (ЄБРР).

Ми також висловлюємо вдячність Заступнику Голови Правління «УкрСиббанку» Костянтину Лежніну, керівнику роздрібногo кредитування «УкрСиббанку» Олексію Тихонову, начальнику управління кредитування МСБ банку «Київська Русь» Юрію Войчаку; Регіональному фонду підтримки підприємництва Одеської області, Німецько-Українському Фонду, а також банкам і банківським співробітникам, які взяли участь в опитуванні.

Відмова від відповідальності:

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) та консультанти, що реалізують Програму кредитування ММСП в Україні (<http://microcredit.com.ua/>), не беруть на себе жодних зобов'язань та не несуть відповідальності за правильність, точність, актуальність та повноту інформації, що міститься у звіті.

Позиція, висловлена у звіті, та помилки є винятково відповідальністю автора.

¹ ММСП – мікро-, мале та середнє підприємництво

Малий та середній бізнес: роль в економіці

Малий та середній бізнес (МСБ) вважається потужною силою для економічного розвитку, стимулюючи зростання конкуренції, нарощення обсягів торгівлі та створення нових робочих місць. Розвиток МСБ сприяє зниженню бідності, соціальній інтеграції суспільства, а також поширенню інновацій через створення нових товарів та послуг. МСБ становить хребет європейської економіки, адже, навіть зазнавши удару кризи, МСБ забезпечував у 2012 році 67% зайнятості та 58% доданої вартості в країнах ЄС, при чому п'ята частина всіх МСБ належить до найбільш стійкого до кризи інноваційного та наукомісткого сектора². У розвинених країнах МСБ відіграє значнішу роль в економіці та зайнятості, ніж у країнах, що розвиваються, де МСБ, зазвичай, динамічніший, але велика його частина працює в неформальному секторі.

***МСБ відіграє провідну роль в економіці
і може сприяти її структурній
перебудові в Україні***

В Україні та інших країнах з перехідною економікою підприємництво почало стрімко розвиватися після розпаду Радянського Союзу. У 1990-х роках МСБ, на думку дослідників³, допоміг забезпечити роботою частину звільнених людей після розвалу великих підприємств, зменшити соціальну напругу, сприяв переходу від планових до ринкових відносин і демократизації суспільства. Водночас підприємці почали працювати за відсутності

дієвого регулювання, правил та інфраструктури, в умовах панування неформальних відносин, що дозволило з'явитися непродуктивному підприємництву, де справи ведуться з допомогою кумівства, корупційних зв'язків, незаконної діяльності (рекет, контрабанда), що може обмежувати загальний внесок МСБ у розвиток економіки⁴.

Країнам Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), в тому числі завдяки вступу до ЄС, вдалося створити відповідне правове середовище для МСБ і стимулювати продуктивне підприємництво. Значних зручень домоглися в цьому і країни СНД, у тому числі Україна, але завдання подальшого вдосконалення правового середовища і подолання корупції все ще актуальні для нашої держави для того, щоб повною мірою отримати економічні та соціальні вигоди від МСБ.

Фінансова криза 2008 року показала, що поточна структура економіки України, заснована на великих підприємствах-експортерах сировинної продукції, є надто вразливою до змін на світових ринках. При цьому розвиток МСБ міг би зіграти ключову роль у структурній перебудові економіки України та підвищенні її конкурентоспроможності та стійкості.

Малий та середній бізнес: проблема доступу до фінансування

Доступ МСБ до фінансових ресурсів (банківських кредитів, лізингу, інвестиційного капіталу, торговельних кредитів) не відповідає їхньому провідному значенню для економіки. Малі підприємства традиційно вважають обмежений доступ до фінансування ключовою проблемою для розширення бізнесу: причинами

² Ecorys. EU SMEs in 2012: at the crossroads. Annual report on small and medium-sized enterprises in the EU, 2011/12.

³ Smallbone D. and Welter, F. (2001) "The distinctiveness of entrepreneurship in transition economies". International Small Business Journal, 19 (4): pp. 63-77.

⁴ Welter, F. Exploring Entrepreneurship. SME Development in a Post-Soviet Context. TeliaSonera Institute Discussion Paper #5, October 2006

такої ситуації є вища ризикованість кредитування / інвестування в МСБ через притаманну меншу стійкість підприємств цього сектора і вищу ймовірність банкрутства в порівнянні з великим бізнесом; меншу відкритість та достовірність фінансових показників діяльності МСБ; брак знань у банків стосовно методів та технологій роботи з сектором МСБ; викривлення фінансової системи, що стимулюють банки і інвесторів вкладати кошти в інші сектори, компанії, дорогоцінні метали тощо. Загалом у розвинених країнах частка кредитів МСБ у ВВП становить 13%, а в країнах, що розвиваються, - лише 3%⁵.

МСБ відіграє важливу роль для економіки, але має обмежений доступ до фінансування

Нижча частка кредитів МСБ у країнах, що розвиваються, окрім іншого, вказує, що проблема доступу МСБ до фінансування є для них суттєвішою. В Україні і країнах СНД доступ обмежений через економічну слабкість підприємств, їхню вразливість до несприятливого державного регулювання, нестійкість бізнес-середовища, високу вартість кредитування, високу частку неформального сектора і ряд інших причин. Це змушує підприємств фінансувати свою діяльність із власних заощаджень, власного прибутку, шляхом продажу своїх активів або позикових коштів родичів, друзів, партнерів, хоча ці ресурси не завжди наявні і їх зазвичай недостатньо для розширення бізнесу. Кількісно банківське кредитування в цих країнах є

найважливішим джерелом зовнішнього фінансування МСБ, при цьому його вага зростала напередодні фінансової кризи 2008-2009 років.

Криза та кредитування МСБ в Україні

У 2003-2008 інтерес українських банків до кредитування МСБ стрімко зростав⁶ разом із швидким нарощенням банківського кредитування приватного сектора – загальний обсяг банківських кредитів юридичним особам зріс у 8 разів між 2003 та 2008 роками. За відсутності жодних даних ймовірно високі загальні темпи приросту кредитів МСБ в Україні у докризовий період ілюструє 13-кратне збільшення портфеля кредитів МСБ одним із великих універсальних банків між 2005 та 2008 або подвоєння кредитів МСБ за той самий період у одному з банків IV групи. Таким чином, у 2005-2008 роках динамічний розвиток банківського сектора фактично зробив доступним широкий набір банківських продуктів для МСБ в кожному українському місті⁷.

У результаті кредитного буму 2005–2008 років кредитування для МСБ стало доступним у кожному українському місті

Швидкому нарощенню кредитування МСБ сприяло посилення конкуренції разом із приходом потужних іноземних банків на український ринок та пануючий на той час економічний оптимізм, що стимулював банки боротися за збільшення своєї частки ринку та підживлював у деяких з них апетит до ризику, а значить і ризикове кредитування. Водночас

⁵ Ardic, O.P., Mylenko N., Saltane V. Small and Medium Enterprises. A Cross-Country Analysis with a New Data Set. The World Bank. Policy Research Working Paper 5538, October 2011.

⁶ Інтерв'ю Ю. Войчак.

⁷ Inside MSME banks – Understanding recent development of the Ukrainian MSME finance market. Програма кредитування ММСП в Україні 2012.

доступ банків до дешевих фінансових ресурсів на світовому ринку дозволяв надавати дешеві кредити у валюті під 12-14%, значно збільшуючи попит МСБ на позики. Проте з розгортанням фінансової кризи 2008-2009 років в Україні швидке нарощення кредитів у валюті спричинило проблеми як для банків, так і для підприємств МСБ.

Фінансова криза, яка для України розпочалася у III кварталі 2008 року, завдала значного удару і по банківській системі, і по реальному сектору економіки, в тому числі по малому і середньому бізнесу. Внаслідок фінансових потрясінь у США та країнах Європи в 2007-2008 роках і зменшення ліквідності на світових ринках ряд українських банків зазнав значних проблем із рефінансуванням своєї зовнішньої заборгованості, а згодом із обслуговуванням депозитів. Різке падіння цін на світових сировинних ринках, обвал експорту і валютних надходжень спричинили тиск на національну валюту, що зрештою девальвувала на 60%. Позичальники МСБ стикнулися з падінням попиту на власні товари та послуги, із затримкою в оплаті виконаних замовлень, а різке знецінення гривні за потреби обслуговувати банківські валютні позики знизило їхню платоспроможність.

Малі підприємства, як правило, уразливіші до економічних потрясінь за середні і великі компанії через неможливість значно скоротити чи диверсифікувати діяльність, через слабшу фінансову структуру і обмежені можливості отримати зовнішні фінансові ресурси, окрім банківських позик⁸. І хоча водночас малі підприємства можуть бути гнучкішими, краще пристосовуватися до нових ринкових умов і

існувати за малих фінансових ресурсів, відповідно до опитування підприємств Національним Банком України⁹ фінансовий стан малих підприємств значно погіршився в результаті кризи і у 2009 році залишався гіршим, ніж у середніх та великих підприємств (див. рис. 3).

За умов економічного спаду, значних фінансових труднощів у підприємств як великого, так і середнього та малого бізнесу, хвилеподібного зростання неплатежів за позиками, проблем із доступом до ліквідності, банки зосередилися на зазвичай найбільшому сегменті своєї діяльності – корпоративному кредитуванні, в той час як споживче кредитування та кредитування МСБ залишилися осторонь.

Криза «висушила» ліквідність банківської системи та завдала потужного удару по підприємствам МСБ

Так у 2009 році, коли економіка зазнала спаду на 14,8%, банківські депозити скоротилися на 7%, проблемні кредити в банківській системі злетіли до 9,7% за даними НБУ або до 30% за даними рейтингового агентства Fitch, банки майже повністю зупинили кредитування. Головними задачами більшості банків стало управління проблемною заборгованістю та зниження своїх операційних витрат. Для малих підприємств доступ до кредитування виявився більш закритим у порівнянні з середніми та великими. Згідно з опитуванням, вони поставили обмежений доступ до банківських кредитів на 5-7 місце серед 12-ти перешкод для отримання прибутку наприкінці 2008 року та в 2009 році,

⁸ На основі OECD (2009). The Impact of the Global Crisis on SME and Entrepreneurship Financing and Policy Responses.

⁹ Ділові очікування підприємств України:
http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58374.

тоді як до кризи цей чинник займав лише 8-12 позицію¹⁰.

У 2010 році ситуація стабілізувалася: завдяки поживленню економіки, відновленню довіри до банківської системи і зникненню альтернатив інвестування коштів в банки почали повертатися депозити (зростання на 24,4%). Але, хоча з поверненням депозитних вкладів і зростанням ліквідності банківської системи відсоткові ставки значно знизилися протягом року (для корпоративних клієнтів з 25-28% на початку року до 15-18% в кінці¹¹), банки дуже обережно почали видавати нові кредити. На заваді зростанню кредитування стало подальше накопичення частки проблемних кредитів (за розрахунками Fitch та Moody's частка поганих кредитів склала в 2010 році 56.5% і 40% відповідно) та пов'язана з цим потреба очищення балансів від цих токсичних активів. Окрім того, частка хороших платоспроможних позичальників знизилась, і при цьому зросли вимоги банків до потенційних клієнтів, що залишало велику частку підприємств за межами доступу до кредитних ресурсів.

У перші роки після кризи банки найбільше опікувалися корпоративними клієнтами, фактично призупинивши кредитування МСБ

Отже, більшість банків при поступовому відновленні кредитування з 2010 року орієнтувалася насамперед на великих і середньо-великих корпоративних клієнтів із хорошими фінансовими показниками і кредитною історією. На той час споживче і особливо іпотечне

кредитування було призупинене. Кредитування МСБ, особливо мікро- та малого бізнесу, було незначним. Банки нарощували кількість клієнтів серед МСБ для надання послуг і отримання комісійних доходів, видавали обмежені за сумою кредити овердрафт та поновлювали кредитні лінії лише перевіреним клієнтам. Нам відомо, що щонайменш 4 банки розформували окремі відділи кредитування МСБ, включивши цей сегмент до корпоративного чи роздрібного відділу та/або відмінивши окремі кредитні продукти для МСБ. Окрім того, банки через низьку схильність до ризику почали вкладати вільну ліквідність не в кредитування, а в безризикові державні цінні папери, збільшивши у 2009-2012 роках свій портфель ОВДП на 61 млрд. грн., у той час як приріст кредитів приватним компаніям і домогосподарствам склав за той самий період порівняну суму у 69 млрд. грн.

У 2011 році за розрахунками Fitch проблемні кредити банківської системи знизилися до 46%, і за триваючого економічного відновлення (5,2% зростання ВВП), подальшого зростання депозитів (18% у 2011) банки збільшили активність у наданні кредитів. Загалом банківський портфель кредитів юридичним особам зріс на 14,9%, але при цьому зростання майже повністю відбулося за рахунок короткострокових і дорогих кредитів терміном до 1 року. Але навіть таке поживлення на ринку кредитування зупинилося, коли наприкінці 2011 року девальваційний тиск на гривню зріс, і НБУ застосував заходи жорсткої монетарної політики, щоб запобігти різкому знеціненню гривні, висушуючи ліквідність банківської системи.

Важко сказати, яку частку у зростанні кредитів юридичним особам склали позики надані МСБ. З одного боку, в секторах, в яких традиційно найбільш активні МСБ, а саме у секторах

¹⁰ Ділові очікування підприємств України:
http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58374.

¹¹ Raiffeisen Bank Aval. Річний звіт 2010.

торгівлі, готельному та ресторанному бізнесі, операціях з нерухомим майном зростання кредитів до 1 року в 2011 склало відповідно 31%, 11% та 27%. За даними Державного комітету статистики, короткострокова кредитна заборгованість малих підприємств (до 50 працівників) банкам зросла у 2011 на 54% у порівнянні з 2010 роком¹². Однак, з іншого боку, проведене нами опитування банків показує, що кредитування МСБ зазнало потужного удару в результаті кризи і лише частково відновилося у 2010-2012 роки.

Банки про кризу і кредитування МСБ

Про скорочення кредитування. Опитані банки підтверджують суттєве падіння кредитування МСБ після кризи, яке напевно було більшим за скорочення кредитування корпоративних клієнтів. Серед 17-ти відповідей, отриманих від 19-ти банків, 11 підтверджують значне скорочення кредитування МСБ після 2008-2009 років, і лише 3 банки відповіли про незначне скорочення кредитування. З 13-ти банків лише 5 та 4 вказали на відповідно значне та незначне скорочення портфелю корпоративних кредитів, із чого можна зробити висновок про те, що скорочення кредитування сегмента МСБ було суттєвішим за скорочення корпоративного кредитування¹³ (див. рис. 1). Окрім того, 10 банків з 13-ти надали інформацію про те, що скорочення портфеля кредитів МСБ у 2009-2012 роках склало більше 30% (див. рис. 2).

¹² «Діяльність суб'єктів малого підприємництва» за 2011 рік: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm.

¹³ При використанні інформації потрібно врахувати, що деякі банки частину позичальників МСБ (особливо, що стосується сиденіх підприємств) включають до корпоративного кредитування. Тому точного розділення між корпоративним кредитуванням та кредитами МСБ немає.

Насправді, у окремих банках портфель кредитування МСБ у період після кризи міг зменшитися в 2-3 рази.

Кредити МСБ скоротилися більше, ніж корпоративні кредити і відновилися лише частково в 2010–2012 роках

Головними причинами скорочення кредитування МСБ 19 банків називають погіршення економічної ситуації (1 місце серед 11 причин), погіршення фінансового стану МСБ (1 місце з 11), а також жорсткіші вимоги до потенційних позичальників (2 місце з 11) та зростання проблемної заборгованості в секторі МСБ (3 місце з 11) (див. рис. 4). Дійсно, після розгортання кризи частка підприємств із поганим фінансовим станом перевищувала частку підприємств із добрим фінансовим станом, на 27-28%. І якщо із середини 2009 року кількість підприємств із фінансовими проблемами зменшується в сегменті великого й середнього бізнесу, то у секторі малого бізнесу частка підприємств з незадовільним фінансовим станом залишається значною¹⁴, що означає для останніх закритий доступ до кредитування (див. рис. 3).

Стрімке зростання проблемних кредитів у банківській системі спричинило падіння кредитування МСБ

Про ризики. Накопичені проблемні кредити в банківській системі дійсно відіграли одну з ключових ролей у припиненні кредитування МСБ після кризи. Але ситуація з проблемною заборгованістю за кредитами МСБ не є однозначною. Результати нашого опитування

¹⁴ Ділові очікування підприємств України: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58374

неоднозначні: на думку опитаних банків, частка проблемної заборгованості в портфелі кредитів МСБ була більшою за частку заборгованості корпоративних клієнтів (6 відповідей проти 4) (див. рис. 5). Кількість банків, які вважають кредитування домашніх господарств ризикованішим за кредитування МСБ була майже однакова – 7 голосів проти 6. Водночас, опитування співробітників банків однозначно показує, що найризикованішими були споживчі та іпотечні кредити домашніх господарств (23 голоси з 37), в той час як лише 5 і 4 співробітники вказали на ризикованість корпоративних кредитів та кредитів МСБ, відповідно.

Отже, проблемна заборгованість у портфелі МСБ у результаті кризи була значною через фінансові труднощі цих підприємств, через їхню чутливість до коливань валютного курсу і, окрім того, через політику деяких банків, які в час економічних потрясінь зосереджувалися на роботі з корпоративними клієнтами та йшли їм на поступки у питаннях реструктуризації кредитів чи пролонгації термінів їх повернення, в той час як з клієнтами МСБ в цьому напрямі працювали значно менше¹⁵. Ця політика насамперед пояснюється значною вагою корпоративних клієнтів для банків, що змушувало їх кидати сили на порятунок саме цього сегмента, тоді як сегмент МСБ, який у більшості банків займає до 10% всього кредитного портфеля, не був пріоритетним. У випадку ретельнішої роботи з МСБ частини проблемної заборгованості можна було б уникнути. Але навіть за умов значної частки проблемних кредитів у портфелі МСБ після кризи не можна однозначно стверджувати, що ризикованість цього сегмента виявилася вищою

за ризикованість корпоративного. І, очевидно, портфель споживчих та іпотечних кредитів виявився найбільш проблемним.

Про умови надання кредитів. Жорсткі вимоги до позичальників також без сумніву стали однією з причин обмеженого зростання банківських кредитів на фоні обтяження банків проблемною заборгованістю і їхньою низькою схильністю до ризиків: 12 із 19 банків зазначили, що умови надання кредитів стали значно жорсткішими, 7 банків – що незначно жорсткішими (див. рис. 7). Жоден банк не вказав ані на послаблення умов, ані на те, що вони залишилися незмінними після кризи. Всі опитані банки висувають жорсткіші вимоги до фінансової звітності і показників потенційних позичальників, 15 із 19-ти стали вимогливішими до якості застави і 13 із 15-ти банків ретельніше перевіряють кредитні історії потенційних позичальників. Окрім того, банки вимагають більшу кількість документів від позичальників, приймають рішення про надання кредиту триваліший проміжок часу та ретельніше моніторять діяльність позичальника (10 із 19 банків) (див. рис. 9).

Частка відмов у наданні кредиту збільшилась: якщо в 2008 році середній банк з 19-ти опитаних надавав кредит 80% заявників-МСБ, то в 2012 кредит надається 60% заявників. Відповідно найчастіше причинами відмови МСБ у кредиті є незадовільні фінансові показники підприємства, інформація щодо негативної кредитної історії позичальника, відсутня чи неякісна застава і загальний високий ризик кредитування позичальника (див. рис. 10). Вимоги до надання якісної застави з боку банків стали однією з найсерйозніших проблем для МСБ у доступі до кредитування.

¹⁵ З особистого інтерв'ю.

Окрім того, значно знизилася частка кредитів для МСБ на інвестиційні цілі, тобто на розвиток бізнесу, по відношенню до кредитів на поповнення оборотного капіталу (див. рис. 6), на що вказали 15 банків із 19-ти. Це може свідчити як про зменшення попиту з боку МСБ на кредити для розвитку бізнесу за поточної економічної ситуації та відсоткових ставок, так і про небажання банків їх надавати через наявні переважно «короткі» ресурси.

Умови надання кредитів стали значно жорсткішими, особливо для малих підприємств

Значне погіршення умов надання кредитів відзначають і самі МСБ. На жаль, НБУ не надає даних за 2007-2009 роки, але цікавим є факт, що в 3 кварталі 2006 року 32-34% підприємств вказували на пом'якшення умов надання банківських кредитів, тоді як в 2010-2012 роках максимальна частка підприємств, які говорили про пом'якшення умов склала 13%, 10% та 16% для малих, середніх та великих підприємств відповідно у 1-2 кварталі 2011. Загалом частка підприємств в 2010-2012, які вважають, що умови надання кредитів погіршилися, значно переважає кількість тих, хто вказує на пом'якшення цих умов, при чому для малого і середнього бізнесу умови видаються більш жорсткими у порівнянні з умовами для великого бізнесу (див. рис. 8).

Таким чином, криза значно вдарила по доступу українських МСБ до банківського кредитування. Кредитування МСБ було майже призупинене після кризи і найімовірніше зазнало серйознішого удару, ніж кредитування великих корпоративних клієнтів. Фінансові труднощі МСБ, проблемні активи банків і жорсткіше «фільтрування» потенційних позичальників найбільше вплинули на значне скорочення

кредитування банками МСБ у результаті кризи. Сумнівні та прострочені кредити стали найсерйознішою проблемою банків, однак певна доля проблемної заборгованості клієнтів МСБ може пояснюватися меншим пріоритетом цього сегмента для банків і меншою роботою з цими клієнтами щодо реструктуризації чи пролонгації кредитів.

Скорочення обсягів кредитування МСБ

Рисунок 1: Кредитування ДГ, МСБ та корпоративних клієнтів після кризи / Кількість банків, яка обрала відповідні відповіді

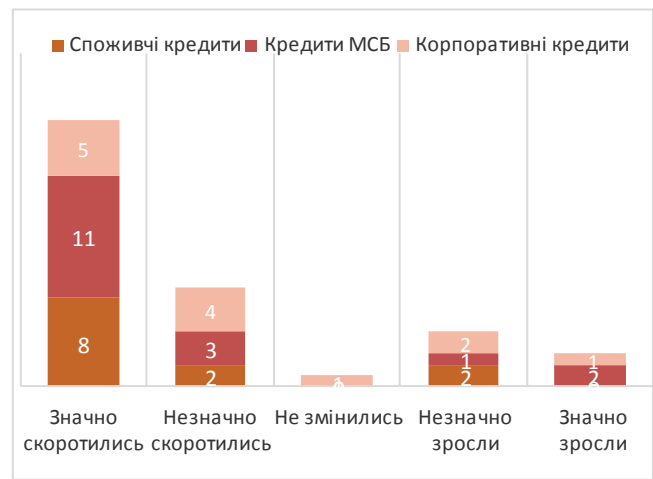

Рисунок 2: Скорочення портфеля МСБ після кризи в 2009-2012 / Кількість банків, яка обрала відповідні відповіді

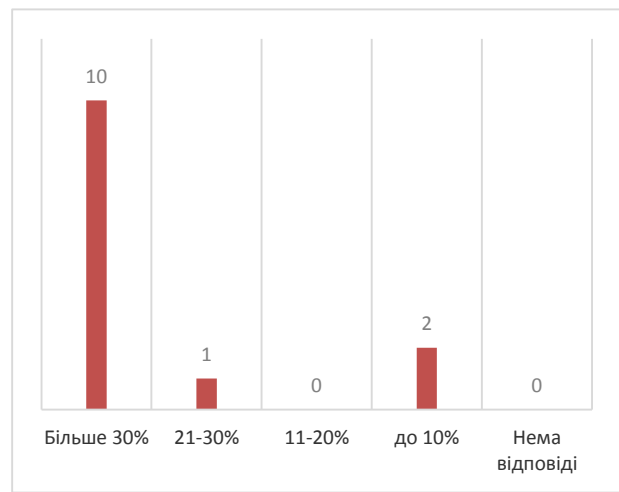
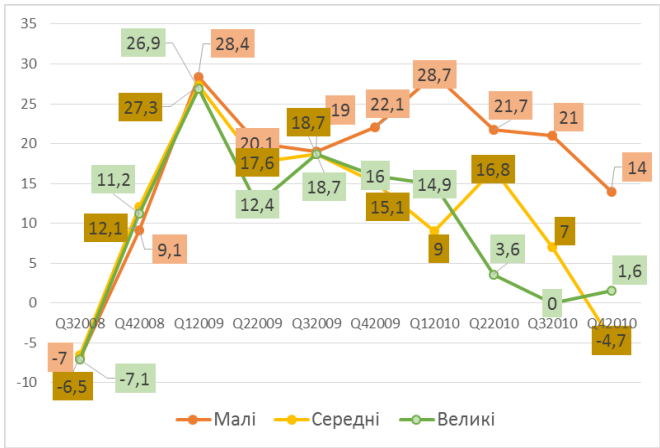

Рисунок 3: Частка підприємств (%), які вказують на погіршення свого фінансового стану за останні 3 місяці за винятком підприємств, що вказують на покращення

Причини скорочення обсягів кредитування МСБ

Рисунок 4: Причини скорочення кредитування МСБ після кризи / Максимальна оцінка впливу – 76 балів

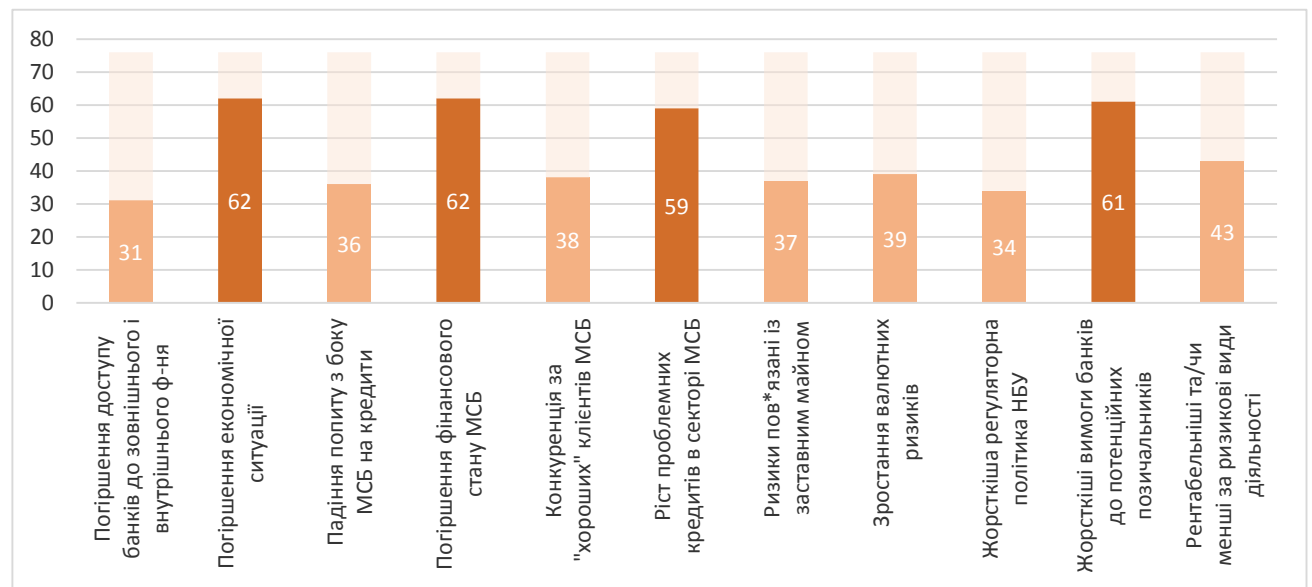

Рисунок 5: В якому портфелі проблемних кредитів було більше після кризи / Кількість відповідей

Умови надання кредитів

Рисунок 6: Частка інвестиційних кредитів у кредитуванні МСБ після кризи / Кількість банків, які обрали вказані відповіді

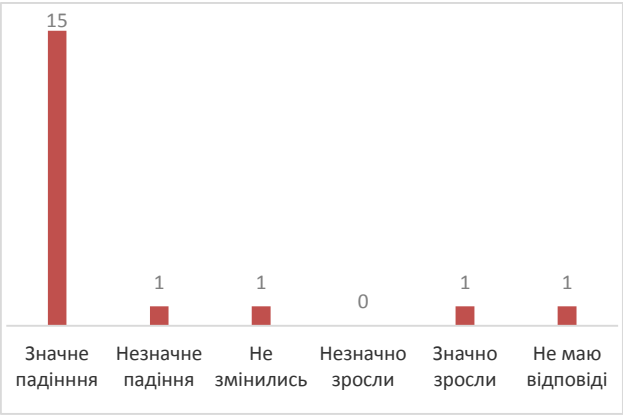

Рисунок 7: Скорочення портфеля МСБ після кризи / Кількість банків, яка обрала відповідні відповіді

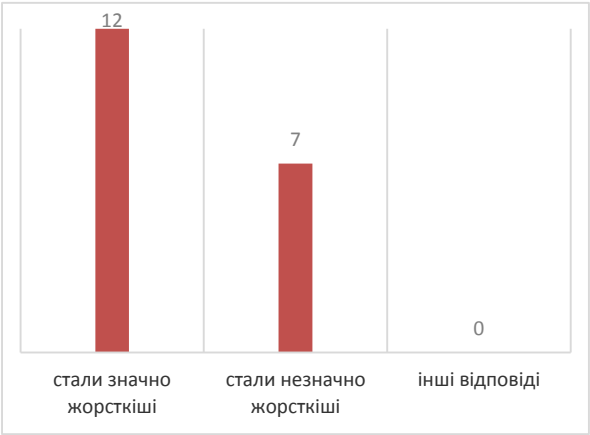

Рисунок 8: Частка малих, середніх та великих підприємств, що вказала на погіршення умов кредитування

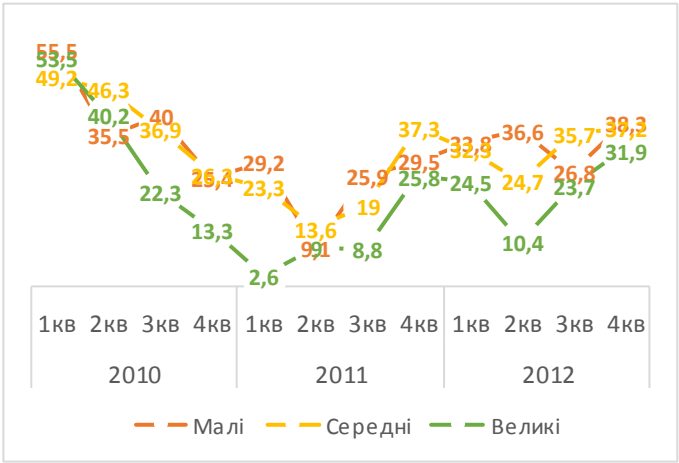

Рисунок 9: Кількість банків, яка здійснила вказані заходи з запровадження жорсткіших умов кредитування МСБ

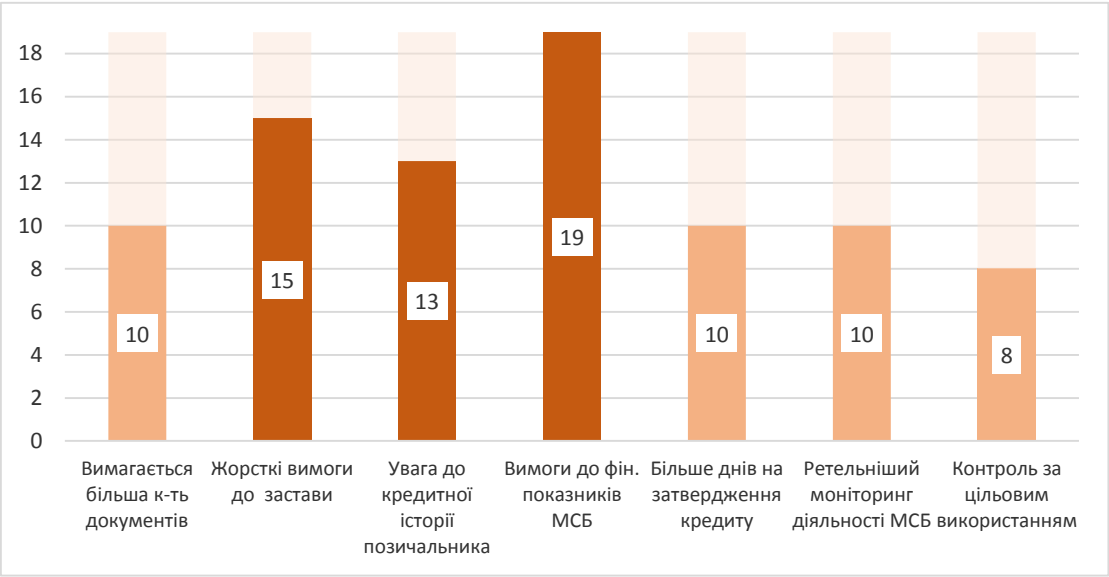
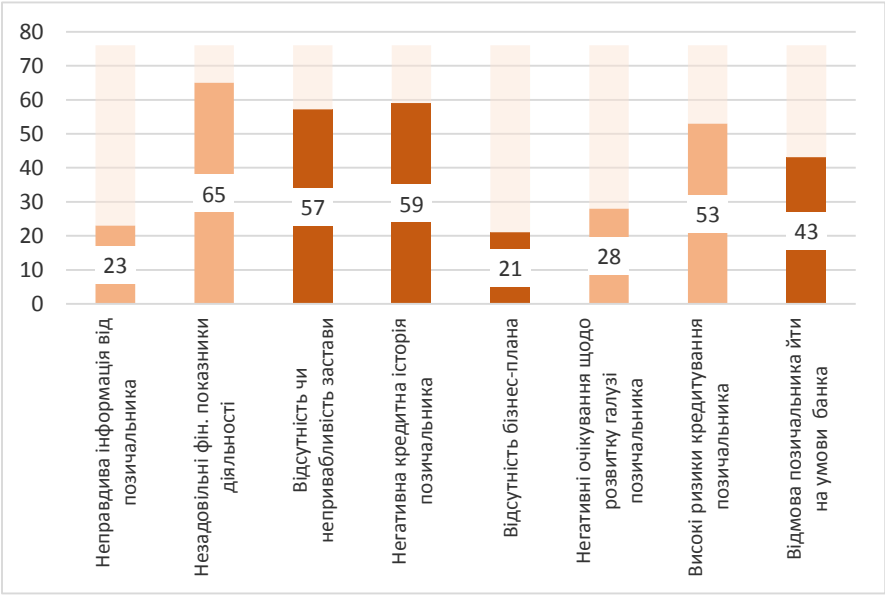

Рисунок 10: Основні причини відмов у кредитуванні / Максимальна оцінка впливу – 76 балів

Кредитування МСБ: поточний стан та перспективи

У 2012 році запланована у 2011 році активізація кредитування підприємств, у тому числі МСБ, не знайшла гідного продовження, не зважаючи на подальший двозначний приріст депозитів (зросли на 16,4%) і початок зниження частки проблемних кредитів після пікового значення 2011 року. Зростання девальваційного тиску на гривню і відповідне утримування банківської системи з боку НБУ у жорстких рукавичках монетарної політики стало однією з ключових причин охолодження банківського кредитування. Окрім того, фактично зупинка в економічному зростанні (ВВП у 2012 зріс на 0,2%) та стійка тенденція до уповільнення промислового виробництва безумовно не додали банкам оптимізму щодо значного нарощення кредитування.

*Запланована у 2011–2012 роках
поступова активізація кредитування
переривалася через стримуючу політику
НБУ*

Відповідно кредитування МСБ у 2012 році не було активним. Згідно з доступною аналітикою «Простобанк Консалтинг»¹⁶, що подає дані дослідження кредитування МСБ у 25-ти обраних банках, у 2011 році значно зросла кількість банків, які надають кредити МСБ на купівлю комерційного автотранспорту (з 5 до 11), купівлю комерційної нерухомості (з 4 до 9), на придбання обладнання (з 4 до 12) (див. Таблиця 2). Але протягом 2012 року кількість банків, що

надають кредити МСБ за видами кредитних продуктів, як правило, значно не змінилась, а у випадку кредитів на купівлю комерційної нерухомості навіть суттєво знизилась: з 9-ти на початку 2012 року до 6-ти наприкінці. Відсоткові ставки при цьому зростали протягом 2012 року, відображаючи жорсткішу політику НБУ у зв'язку з посиленням девальваційного тиску в 2 половині 2012 року.

Кількість банків, які надають беззаставні експрес-кредити МСБ на 12-48 місяців протягом 2012 року зросла: з 4 в 1 кварталі 2012 до 6 в 1 кварталі 2013 року¹⁷. Проте, ця кількість дуже невелика, а відсотки за такими кредитними продуктами – значні. Так, розрахована нами ефективна відсоткова ставка (включає комісійні і інші платежі; не включає страховку) зросла з 29% у 2 кварталі 2012 року до 34% у 4 кварталі 2012 року, але у 1 кварталі 2013 почала знижуватися - стала 32%.

Але водночас, не зважаючи на перепони, ряд банків продовжив у 2012 році нарощувати кредитування МСБ. Відповідно до проведеного нами опитування банків, 9 із 19 вказали на незначне зростання нових кредитів МСБ в 2012 році у порівнянні з 2011, і 4 з 19 вказали на значне зростання. Лише 4 банки вказали на незначне чи значне скорочення. Опитування насамперед проводилося серед банків, які мали чи мають інтерес до кредитування МСБ, і цей інтерес підтверджується тим, що ці банки поступово відновлюють кредитування МСБ навіть за помірно сприятливих умов.

З 2013 року починається нова хвиля пожвавлення банківського кредитування, що також певної мірою стосується і сегмента МСБ.

¹⁶ Аналітичні звіти про ринок кредитування МСБ за 2011 та 2012 роки доступні за посиланням:
http://www.prostobankir.com.ua/korporativnyy_biznes/analitik_a

¹⁷ Дані надані Програмою підтримки ММСП в Україні на основі огляду кредитних продуктів 42 банків.

Таблиця 2: Кредитні продукти для позичальників МСБ. Кількість банків та відсоткові ставки.

	Січ.11	Гру.11	Січ.12	Бер.12	Чер.12	Вер.12	Гру.12	Кві.13
Кредити на купівлю комерційного автотранспорту								
Кількість банків, що кредитують у гривні	5	11	13	13	12	12	14	16
Ефективна відсоткова ставка, кредит на 3 роки, %	18-25%	16-30%	16,8%	19,2%	17,2%	17,7%	19,9%	18,8%
Кредити на купівлю комерційної нерухомості								
Кількість банків, що кредитують у гривні	4	9	9	9	8	8	6	10
Ефективна відсоткова ставка, кредит на 5 років, %	18-21%	21-30%	24,3%	23,4%	23,4%	24,5%	24,7%	22,4%
Кредити на придбання обладнання								
Кількість банків, що кредитують у гривні	4	12	12	12	11	10	11	13
Ефективна відсоткова ставка, кредит на 3 роки, %	18-25%	20-30%	23,6%	23,2%	23,2%	24,3%	24,2%	23,2%
Мікрокредити								
Кількість банків, що кредитують у гривні	9	9	10	9	9	10	11	11
Ефективна відсоткова ставка, кредит на 3 роки, %	16-21%	19-30%	24,8%	23,2%	23,0%	25,5%	29,2%	24,6%
Кредити на поповнення оборотних коштів								
Кількість банків, що кредитують у гривні	13	16	16	18	17	19	18	18
Ефективна відсоткова ставка, кредит на 1 рік, %	20-25%	20-30%	24,3%	23,5%	23,8%	25,5%	26,9%	24,0%

Джерело: «Простобанк Консалтинг».

Вщухання виру девальваційних очікувань, пом'якшення з боку НБУ монетарної політики та відповідно зростання ліквідності банківської системи дозволяє банкам видавати більше кредитів.

З 2013 року починається нова хвиля поживлення кредитування МСБ

Перспективи кредитування МСБ. У 2013 році завдяки послабленню з боку НБУ лещат, які утримували банківську ліквідність, банки починають знову відновлювати кредитування. В тому числі серед банків існує інтерес до сектора МСБ, про що свідчить збільшення кількості

банків, які готові надавати кредити МСБ на купівлю комерційного автотранспорту, комерційної нерухомості, обладнання та експрес-кредити, а також падіння відсоткових ставок на ці кредити у 1 кварталі 2013 року (див. Таблицю 2).

Опитані нами банки за збереження поточних умов майже одноставно збираються нарощувати кредитування МСБ в 2013-2014 роках: 15 із 19 банків підтвердили свої плани щодо нарощення портфеля кредитування МСБ у 2013 році та 13 із 19 банків вказали, що також планують нарощення портфеля в 2014 (див. рис. 11).

Серед зацікавлених у нарощенні кредитування сектора як великі універсальні банки, так і середні та регіональні банки. Так, у розмові з нами заступник правління «Укрсиббанку» Костянтин Лежнін підтвердив амбіції банку стосовно нарощення кредитування МСБ до 11% кредитного портфеля у 2013 році, що відповідатиме бізнес-моделі банку і надасть можливість отримати хорошу дохідність від сегмента МСБ, особливо на рівні регіонів. Начальник управління кредитування МСБ банку «Київська Русь» Юрій Войчак розповів про плани банку збільшити частку кредитів МСБ у портфелі до 30% до 2015 року, враховуючи, на його думку, хорошу дохідність та низьку ризиковість кредитування цього сегмента¹⁸.

Банки підтверджують зацікавленість і намір кредитувати МСБ у 2013–2014 роках

Загалом зацікавленість банків у кредитуванні МСБ на сьогодні насамперед пояснюється бажанням диверсифікувати портфель кредитів і гарною рентабельністю цього виду кредитування. Ці відповіді посіли 1 та 2 місце згідно з опитуванням 19-ти банків (див. рис. 13). Але інші причини також є вагомими, зважаючи на їхній невеликий відрив від названих двох. Банки відмічають високу конкуренцію в інших видах кредитування. Це може бути справедливо як щодо корпоративного кредитування, де кількість хороших незакредитованих позичальників невелика, так і стосовно споживчого кредитування, в яке з 2012 року значна кількість банків поринула з новим завзяттям. У цих умовах сегмент кредитування МСБ, який існував практично на сухому пайку у 2009-2012 році і накопичив попит на фінансові

ресурси, виявляється майже зовсім порожнім, приваблюючи окремі банки, що хочуть отримати частку цього ринку.

Загалом ми виділяємо кілька передумов та чинників зростання інтересу банків до кредитування сектора МСБ:

- Падіння кредитування МСБ, ймовірно, було дуже глибоким після 2008-2009 років, значно обмеживши доступ цього сегменту до кредитів. У той же час, за роки кризи і відновлення МСБ стали більш стійкими¹⁹, а ряд банків переглянув свої підходи до кредитування і оцінки ризиків. За умов достатньої ліквідності і прогнозованої економічної ситуації, банки готові компенсувати частину надмірного падіння кредитів МСБ у результаті кризи.
- Кількість хороших платоспроможних корпоративних клієнтів – обмежена. Великі компанії також чутливіші за МСБ до коливань цін на сировинні товари і ситуації на світових товарних ринках. За таких умов банки готові звернутися до сегмента МСБ у пошуках хороших клієнтів, особливо в секторах, які виявилися більш стійкими до кризи (наприклад, агросектор).

Кредитування МСБ має гарну прибутковість та дозволяє диверсифікувати кредитну діяльність банків

- Банки переважно мають «короткі» гроші, які приносять вкладники на короткострокові депозити. Серед великих корпоративних клієнтів існує попит насамперед на довготермінові великі за розміром позики, які банки не завжди згодні надати. Для МСБ у порівнянні з великими

¹⁸ Особисті розмови зі згаданими особами

¹⁹ Розмова з Костянтином Лежніним («Укрсиббанк»).

корпоративними клієнтами коротші за строком і менші за розміром позики є більш прийнятними (насамперед йдеться про кредити на поповнення оборотних засобів).

- Відсоткові ставки за кредитами МСБ вищі, аніж ставки за кредитами корпоративних клієнтів, що забезпечує вищу рентабельність (хоча треба врахувати, що операційні затрати на кредитування 1 підприємства МСБ і ризики можуть бути вищими). За умов зваженого підходу до оцінки ризиків і до роботи з клієнтом МСБ цей сегмент може мати хорошу рентабельність.
- Нарощення клієнтів МСБ дозволяє банкам надавати їм базові послуги і кредитні продукти, збільшуючи комісійні доходи.

Окрім зростання класичного банківського кредитування МСБ, у 2013-2014 роках також слід очікувати нарощення деякими банками²⁰ кредитування підприємців (йдеться насамперед про ФОП та мікробізнес) на основі скорингу, що має на меті масове надання позичок подібно до технології видачі споживчих кредитів. Така модель надання малих за розміром кредитів підприємцям набуває поширення в Росії. Вона передбачає масове надання невеликих кредитів: час на прийняття рішення про кредитування клієнта скорочується до декількох годин, процес видачі автоматизується, що здешевлює процес видачі позичок. Такі кредити для мікробізнесу надаватимуться без застави і без виїзду кредитного спеціаліста для огляду бізнесу клієнта. Але відсоткова ставка для клієнта й одночасно ризиковість такої позики та очікувана

частка проблемної заборгованості в такому портфелі для банку є вищими.

Поява таких моделей кредитування МСБ має як позитивні, так і негативні сторони. З одного боку, частина підприємців, які не мають застави і не мали доступу до кредитів, окрім споживчих, за високі відсотки мають можливість отримати простий у оформленні, швидкий і дешевший (у порівнянні зі споживчим) кредит. Але в той же час конвеєр скорингового кредитування виключає індивідуальний підхід та роботу з клієнтом, передбачає обмежені за розміром і дорожчі за класичне мікrokредитування позички. Окрім того, в умовах низької якості даних про кредитування мікропідприємств в Україні, на яких має будуватися скорингова модель, ситуація невизначеності на ринку і можливого скорочення доходів, так само як і при споживчому кредитуванні може загрожувати стабільності банку.

Загалом позитивно оцінюючи перспективи зростання кредитування МСБ у найближчі роки і очікуючи помірного росту обсягу кредитування цього сегмента в 2013-2014 роках ми також відзначаємо чинники, які стримуватимуть та обмежуватимуть це зростання, а значить заважатимуть розширенню доступу МСБ до банківського кредитування.

Кредитування МСБ: перешкоди

На заваді нарощенню банками кредитування сектора МСБ стоять різні чинники, які ми поділили на макроекономічні, регуляторні, внутрішні фактори, характерні для МСБ, і внутрішні банківські фактори (див. рис. 11). Серед макроекономічних факторів найбільшу негативну роль для кредитування МСБ відіграють накопичені проблемні кредити і негативні очікування щодо розвитку економіки.

²⁰ Так робитимуть щонайменш 3 великі універсальні банки. Для менших та регіональних банків такі моделі, як правило, недоступні.

Виявляється проблемні кредити, не зважаючи на старання банків щодо очищення своїх кредитних портфелів, продовжують відігравати вагомую негативну роль для зростання банківського кредитування. Як пояснили банкіри²¹, не всі банки очистили свої кредитні портфелі від проблемних кредитів, насамперед, через небажання робити резервні відрахування і показувати значні збитки, що змусило б шукати фінансові ресурси для докапіталізації банків, аби відповідати нормативам НБУ. Окрім цього, значному скороченню проблемної заборгованості заважає складне правове регулювання питань, пов'язаних з очищенням банками своїх кредитних портфелів (передачею, продажем та списанням проблемних кредитів). У результаті, можна вважати, що проблемні кредити були і залишаються найголовнішою причиною падіння кредитування після кризи і перешкодою до його зростання навіть сьогодні.

***Економічна ситуація, слабкий захист
прав кредиторів, проблемні кредити,
непрозорість бізнесу МСБ
стримуватимуть зростання кредитування***

Банки демонструють помірно негативні очікування щодо розвитку економічної ситуації в Україні і вважають, що це є однією з найсерйозніших причин утриматися від значного нарощення кредитів МСБ. Дійсно, уповільнення зростання ВВП до 0,2% в 2012 році і на 1,1% у 1 кварталі 2013, збільшення дефіциту бюджету та очевидний брак структурних реформ, які б направили країну на стійкий шлях зростання, змушують банкірів бути помірними песимістами у своїх очікуваннях щодо економічного розвитку

²¹ Розмова з Костянтином Лежніним («Укрсиббанк»)

у 2013-2014 роках. Також залишається значна невизначеність стосовно ситуації з валютним курсом і наближенням виборів у 2015 році.

Серед регуляторних перешкод за відповідями банків виділяється найвагоміша - неефективність судової системи, в той час як жорстка монетарна політика НБУ, регуляторна політика НБУ, правові умови, пов'язані із заставою чи банкрутством підприємств, не виявилися, на думку банків, вагомими перешкодами до зростання кредитування МСБ. І правовий захист кредиторів хвилює банки, насамперед, не у розрізі законодавства, а у зв'язку із незадовільною роботою судової гілки влади і виконавчої служби²², адже намагання банків повернути кредити може перетворитися на багаторічне протистояння в судах, при чому навіть рішення на користь банків не є гарантією їхнього виконання.

Щодо власне сектора МСБ, то його непрозорість та недостатня кількість платоспроможних позичальників серед МСБ найбільше турбують банки і обмежують нарощення ними кредитування МСБ. Певна частка МСБ, рятуючись від обтяжливого і недосконалого регуляторного середовища або ховаючись від оподаткування, працює в тіні. Така ситуація збільшує кредитні ризики для банків, деякі з яких після 2008-2009 років не схильні до ризикової діяльності.

Зазначимо також, що банки дали, хоч і маленьку, але позитивну оцінку попиту на кредити з боку МСБ. При цьому за результатами опитування співробітників банків (а вони безпосередньо мають справу з клієнтами та потенційними позичальниками), попит має більш вагоме позитивне значення для кредитування МСБ. Але

²² Розмова з Костянтином Лежніним («Укрсиббанк»).

попит перспективних клієнтів МСБ на кредити, відповідно до опитування НБУ щодо ділових очікувань, охолоджується наступними трьома основними чинниками: високими відсотковими ставками, вимогами до вартості застави та складністю в оформленні документів.

Потенційно високий попит МСБ на кредити обмежується високими відсотковими ставками і вимогами до вартості застави

Високі відсоткові ставки є найбільшою перешкодою для позичальників-МСБ. Для малих підприємств на кредити без застави вони можуть сягати більше 30% з урахуванням додкових комісій та платежів. У порівнянні з докризовим періодом, коли кредити у валюті могли надаватися під 12-14%, сьогодні МСБ значно обмеженіші у доступі до кредитів через їхню високу вартість. Ситуація з високими відсотковими ставками за значно нижчі за докризову інфляції склалася через дороге фондування банків – дорогі депозити. До кризи банки отримували дешевші валютні ресурси у великих обсягах на міжнародних ринках і надавали їх у вигляді валютних кредитів під помірні для МСБ відсотки. На сьогодні депозити є основним джерелом фондування для банків. Банкам вдається залучати депозити під високі ставки, але вкладники в умовах економічної невизначеності надають перевагу короткотерміновим вкладам до року, а також вкладам у валюті. В результаті банки надають дорогі короткострокові кредити.

Відсутність якісної застави є суттєвою перепоною для позичальників. Банки можуть вимагати або наявності поручителів, або заставу (нерухомість, обладнання, транспорт, товар на складі тощо), вартість якої до 2 разів покриває

розмір наданої позички. Ці умови пов'язані з вимогами НБУ щодо нарахування резервів за кредитами і покликані сприяти стабільності фінансової системи, але водночас вони відсікають частину позичальників-МСБ від доступу до кредитів, і насамперед це стосується новостворених підприємств.

Державна політика має усунути перешкоди до кредитування, аби забезпечити стійке розширення доступу МСБ до кредитних ресурсів

Перераховані перешкоди є стримуючими чинниками для нарощування банківського кредитування МСБ як у 2013-2014 роках, так і у більш довгостроковому періоді. За цих умов і за умови розуміння значення та ролі МСБ в економіці держава має широкий набір інструментів для стимулювання доступу МСБ до фінансування, що включає як загальні заходи з пожвавлення економічної активності, покращення інвестиційного клімату, дерегуляції бізнесу, так і більш цільові з наданням прямої фінансової підтримки МСБ та створенням відповідного правового клімату для стимулювання ринкового кредитування/інвестування в МСБ. Заходи та інструменти прямої фінансової підтримки МСБ широко застосовуються в Європейських країнах, в тому числі в Литві та Польщі, а також в таких країнах Центральної та Східної Європи, як Росія та Сербія.

Перспективи зростання кредитування МСБ

Рисунок 11 : Перешкоди нарощенню банками кредитування МСБ. Найвища оцінка сприяння +38, найнижча негативна -38

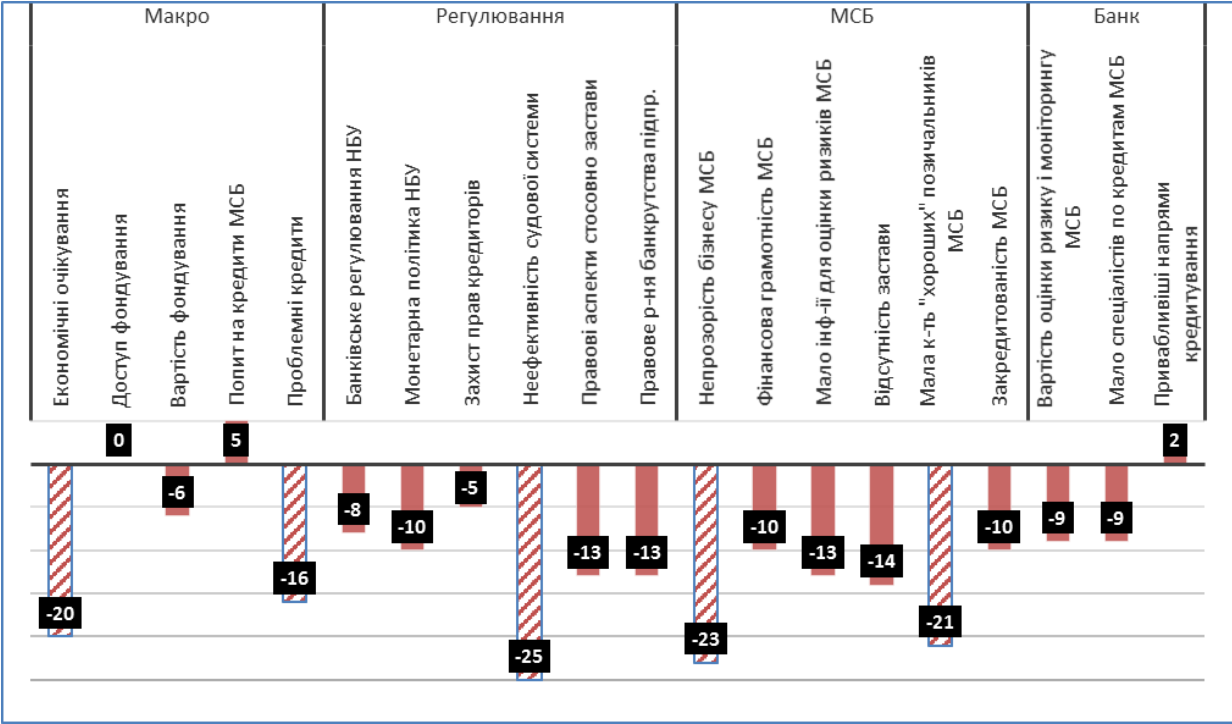

Рисунок 13: Причини поточної зацікавленості банків в МСБ / Максимальна оцінка - 76 балів

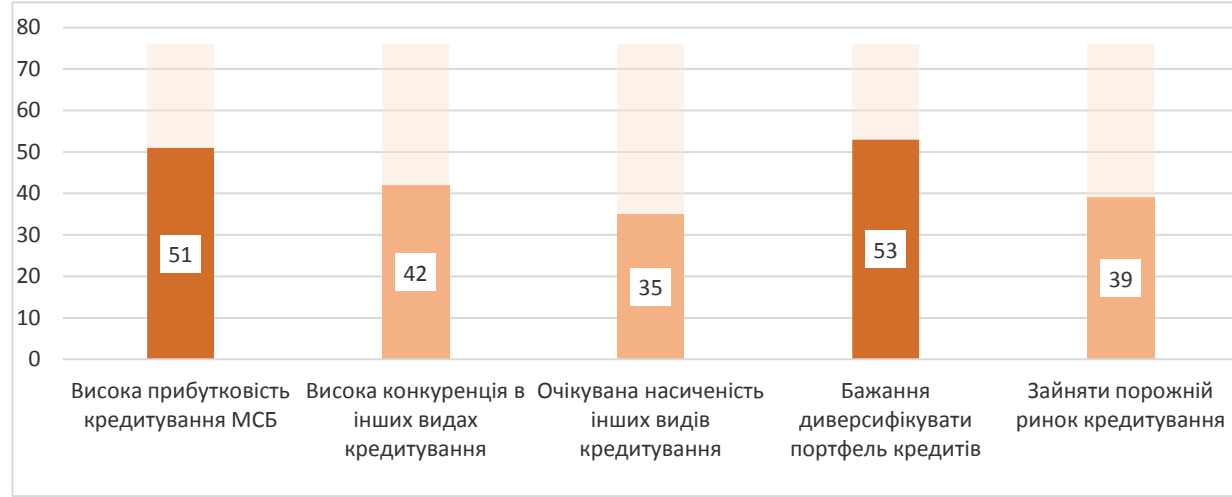

Рисунок 12: Кількість банків, які збираються нарощувати кредитування МСБ

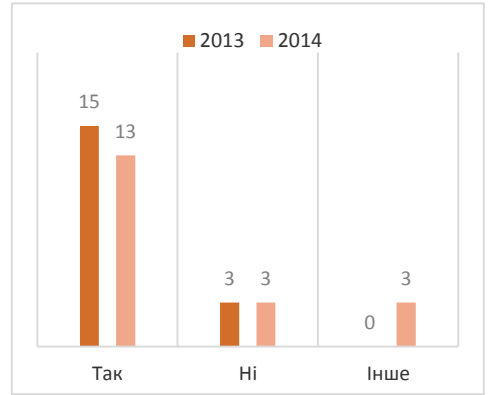
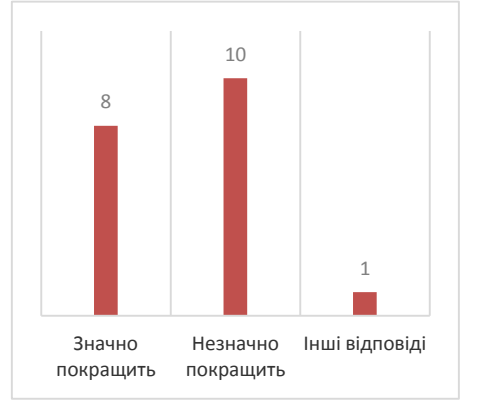

Рисунок 14: Як змінилась ситуація з правами кредиторів в 2008-2012

Рисунок 15: Як змінить ситуацію єдине кредитне бюро?

Державна політика підтримки МСБ в країнах ЦСЄ

Під час кризи як розвинені країни, так і країни, що розвиваються, широко використовували такі короткострокові заходи підтримки сегмента МСБ, як державні гарантії і пряме державне кредитування; відшкодування відсоткових ставок та/чи надання банкам ресурсів для кредитування МСБ; підтримка МСБ-експортерів і інші заходи. Однак, треба врахувати, що короткострокові заходи прямої фінансової підтримки обов'язково мають супроводжуватися довгостроковими змінами, що можуть включати вдосконалення регуляторного середовища для МСБ і для банківського та небанківського інвестування в сектор, створення більш прозорих і ефективних правил для роботи МСБ і привабливого клімату для інвестицій. Лише в цьому разі можуть бути створені нові умови ведення бізнесу, підвищитись ефективність роботи МСБ та з'явитися нові інвестиційні ресурси для розвитку сектора.

Країни Центрально-Східної та Південно-Східної Європи, а також деякі країни колишнього СРСР запровадили чи посилили заходи з фінансової та нефінансової підтримки МСБ. У Таблиці 2 ми наводимо приклади заходів у Латвії та Польщі, які є країнами-членами ЄС, Сербії та Росії. Наведені приклади підтверджують, що ці країни, хоч і не однаковою мірою, але переймаються проблемою доступу МСБ до кредитних ресурсів і вживають прямі заходи фінансової підтримки сектора. Для країн ЄС великою перевагою у здійсненні таких заходів є доступ до європейських фондів і програм, створених для фінансової підтримки МСБ країн-членів (Рамкова Програма з Конкуренції та Інновацій (CIP); Європейський Інвестиційний Банк; Європейський Інвестиційний Фонд, JEREMIE Initiative; Мережа Підприємств Європи (EEN) і

інші). Водночас ЄС має інструменти підтримки МСБ і для країн Південно-Східної Європи, і країн Східного Партнерства (в основному через Європейський Інвестицій Банк). Численність програм підтримки МСБ в ЄС пояснюється тим, що організація вважає роль МСБ ключовою для економічного розвитку країн-членів.

Деякі країни ЦСЄ активно використовують інструменти прямої фінансової підтримки МСБ, що не обов'язково має винятково позитивний ефект

Одним із ключових і найрозповсюдженіших інструментів фінансової підтримки є гарантування позик МСБ через Фонд сприяння кредитуванню/Гарантійний фонд та/або його регіональні підрозділи. Державні гарантії відіграють роль якісної застави, якої часто бракує МСБ при зверненні за кредитами. В країнах ЄС об'єми гарантій, як правило, значно зросли після 2007-2008 років. Окрім гарантій розповсюдженими є інвестиції та/чи преференційні кредити, що насамперед надаються інноваційним МСБ, чи експортоорієнтованим МСБ, а також на енергоефективні чи соціальні проекти. Майже всі перераховані країни мають інструменти з надання фінансування для нових підприємств, які не мають кредитної історії і не можуть отримати банківську позику. Серед нефінансової підтримки виділяються бізнес-консультації для МСБ, організація ярмарок, різноманітних заходів тощо.

Значні ресурси для МСБ надає Європейський Інвестиційний Банк (ЄІБ), а також інші міжнародні організації – ЄБРР, Міжнародна фінансова корпорація (МФК) та Німецький банк реконструкції (KfW). При чому ці ресурси

доступні і широко використовуються у країнах Південно-Східної Європи (див. в таблиці приклад Сербії) та в Країнах Східного Партнерства. ЄІБ надає ресурси в основному, кредитуючи місцеві банки та фінансові компанії. ЄБРР також підтримує місцеві банки, а, окрім цього, різні проекти з енергоефективності, агровиробництва і інші, які також можуть непрямо впливати на МСБ.

Насправді, не можна однозначно стверджувати, що надання великих обсягів державних гарантій для МСБ і/та преференційних кредитів є ефективними і бажаними інструментами підтримки МСБ. Так, рекордні пільгові кредити для МСБ в Угорщині, що за новою програмою, запланованою на літо 2013, складають за обсягом 2% ВВП, сколихнули ряд дискусій. Величезні суми пільгових кредитів можуть викривити фінансовий ринок, стимулювати недобросовісну поведінку банків (які за програмою отримують позички фатично під 0%) і підприємців МСБ (які зацікавлені набрати побільше пільгових кредитів), а значить збільшити середньо- та довгострокові ризики для фінансової системи. При цьому за таких значних сум прямої фінансової підтримки в Угорщині бракує заходів із вдосконалення регуляторного середовища діяльності банків, що мало б сприяти зміцненню банківської системи і відновленню ринкового кредитування МСБ. Так само і надмірне зростання кредитних гарантій для кредитування МСБ може негативно впливати на банківську систему і призвести до передачі державі значних за обсягом приватних ризиків.

Отже, ми звертаємо увагу на наявність у Литві, Польщі, Сербії та Росії програм прямої підтримки кредитування МСБ, що покликані розширити доступ МСБ до банківського та небанківського кредитування. **Водночас заходи зі створення сприятливого регуляторного**

середовища для діяльності МСБ та їх кредитування фінансовими компаніями мають бути більш пріоритетними за пряму фінансову підтримку.

Таблиця 2. Підтримка МСБ в Латвії, Польщі, Грузії та Росії²³

Країна	Фонд сприяння кредитування МСБ/гарантійний фонд	Розмір наданих гарантій / кількість підтриманих підприємств, 2007-2011	Інші заходи підтримки фінансування МСБ	Підтримка від інших донорів: Європейського Банку Реконструкції та Розвитку (ЄБРР) та Європейського Інвестиційного Банку (ЄІБ)	Загальна оцінка середовища для МСБ
Латвія	Так	165 млн. євро / 1237 МСБ	Надання прямих кредитів для підвищення конкурентоспроможності МСБ. Індивідуальні державні гарантії для МСБ. Короткострокові експортні гарантії. Сприяння отриманню МСБ стартового капіталу для заснування бізнесу. В 2011 2 державні програми для 1) підтримки нових мікропідприємств та 2) для підтримки інвестиційних проектів МСБ. Кредити для МСБ, зайнятих в агросекторі. Гранти МСБ для впровадження нових інноваційних продуктів і технологій у виробництво, в т.ч. енергоефективних технологій.	ЄІБ: Unicredit лізинг, 36 млн. євро на лізингове фінансування МСБ в Латвії, 2011. Parex Банк, 100 млн. євро для кредитування МСБ, 2010. Іпотечний банк, 100 млн. євро для кредитування МСБ, 2009.	Латвія має в цілому сприятливе бізнес-середовище і за більшістю показників ефективного регуляторного середовища перевищує середнє значення у країнах ЄС: кількість податкових платежів МСБ за рік; повна он-лайн доступність державних послуг для бізнесу, часу та вартості продажу, передачі чи реєстрації приватної власності, вартості заснування нового підприємства. Однак, за часом, потрібним для відкриття бізнесу, і часом, необхідним для того, щоб розібратися і сплатити податки, Латвія відстає від середнього значення у країнах ЄС.
Польща	Так. Національний фонд гарантування позик (CGF) управляється державним Національм Економічним Банком (BGK). В країні також функціонує 50 місцевих і регіональних фондів гарантування.	691 млн. євро / 1651 МСБ	Національна програма підтримки доступу МСБ до капіталу і позичок, особливо для нових та інноваційних підприємств. Розвиток венчурних фондів, заснованих на державно-публічному капіталі. Пілотна програма щодо надання преференційного фінансування соціальним підприємствам МСБ і надання їм супроводжуючого консультування Інші заходи нефінансової підтримки, засновані на консультуванні МСБ, розвитку навичок підприємців МСБ, організації заходів для підтримання експортоорієнтованих МСБ тощо.	ЄІБ: надав 745 млн. євро в 2012 році 9-ти фінансовим організаціям (банкам і лізинговим компаніям) для кредитування і лізингового фінансування МСБ. Проекти ЄБРР: 16.3 млн. євро інвестицій Meritum Bank, який кредитує МСБ 2011-2012; 25 млн. євро для BPS для фінансування малого бізнесу і фермерів 2011, 15 млн. євро BZ WBK Фінансування та Лізинг для позик місцевим МСБ, які впроваджують енергетичні проекти.	В Польщі доступ МСБ до фінансування вважається високим (незначно перевищує середній показник у ЄС). Водночас Польща відстає від інших країн ЄС за ефективністю регуляторного середовища для МСБ. Це включає і час та затрати на відкриття бізнесу; і час для продажу і передачі майна; число податкових платежів, регуляторне навантаження на МСБ, і набір необхідних ліцензій та дозволів.
Сербія	Так. Але Фонд надає гарантії на позики насамперед великим корпоративним клієнтам-	-	Пряма фінансова підтримка МСБ, які розпочинають бізнес, а також МСБ, що працюють мінімум 3 роки з кількістю працівників від 8 людей. Надання консультацій МСБ щодо	ЄІБ надав 460 млн. євро у 2012 році 6-ти банкам для фінансування МСБ. Проекти ЄБРР ²⁴ : 15 млн. євро для Unicredit Лізинг для фінансування	В порівнянні із регуляторним середовищем в країнах ЄС і в згаданих вище Латвії та Польщі Сербія має певні прогалини і напрями для вдосконалення. Проблемними

²³ Перелік заходів і проектів зроблений на основі відкритих та доступних ресурсів і не є вичерпним.

	експортерам		впровадження міжнародних стандартів, розвитку нових технологічних продуктів та послуг, навчання менеджерів та працівників. Співфінансування розробки МСБ власних інноваційних продуктів та інноваційних кластерів.	МСБ в Сербії, 2012; 30 млн. євро для Banca Intesa Belgrad для позик МСБ, 2012; 10 млн. євро для Este Bank Сербія для МСБ, 2012; 30 млн. євро для Прокредит Банк Сербія на фінансування МСБ, 2011; 160 млн. євро Societe Generale SRBIJA для кредитування економіки (з них 10 млн. євро - подовжена кредитна лінія для фінансування МСБ), 2011; 79 млн. євро Unicredit Банк Сербія (з них 60 млн. євро – кредитна лінія для МСБ).	моментами є регуляторне навантаження на МСБ, кількість податкових платежів за рік і значні витрати часу на здійснення платежів, витрати на оскарження договорів з контрагентами. Сербія також значно відстає у навичках та інноваціях в сегменті МСБ .
Російська Федерація	79 регіональних фондів станом на 1 січня 2012 року (у 2008 році лише 22). Внешекономбанк пропонує створити Федеральний гарантійний фонд.	Надано 24,7 тис. гарантій на суму 30,3 млрд. руб. (1 млрд. дол.).	Внешекономбанк (державний банк) надає банкам фінансування для кредитування МСБ з 2010 року. Станом на 1 травня 2013 р. було видано позики МСБ на суму 88,7 млрд. руб. (3 млрд. дол.), укладено більше 54 тис. договорів між МСБ та банками і організаціями інфраструктури. Кредити МСБ надаються за середньозваженою відсотковою ставкою у 12,7% проти 15-17% ринкової ставки. Кредити надаються підприємствам МСБ з кількістю робітників не більше 250, максимальна сума кредиту 5 млн. дол.	Проекти ЄБРР: 42 млн. євро для ОЕВ банку для кредитування МСБ, 2012; 30 млн. для Unicredit Лізинг для фінансування МСБ, 2011; 225 млн. дол. Російському фонду малого бізнесу для фінансування МСБ, 2011; 11.4 млн. дол. для підтримки SDM банку, який фінансує МСБ.	У Росії регуляторне середовище для малого і середнього бізнесу залишається несприятливим, корумпованим, з низьким розвитком інфраструктури, вимагає великих часових затрат на сплату податків і інших платежів.

Джерело: Складено на основі відкритих ресурсів, серед яких <http://www.ebrd.com/pages/>, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/finance/index_en.htm, <http://www.eib.org/>, <http://www.mspbank.ru/> і інші

i

²⁴ Тут не згадується фінансування, надане для приватних агровиробників, частина якого також найімовірніше пішла на фінансування МСБ. Окрім цього, ми не згадуємо фінансування, яке надавалося МСБ без чіткого згадування цільового спрямування.

Державна і недержавна політика розширення доступу МСБ в Україні до фінансування

В Україні надається як пряма державна підтримка малому підприємству, так і здійснюються ініціативи з вдосконалення правового середовища для відновлення кредитування і заходи з дерегуляції МСБ. Однак, пряма державна підтримка, яка найчастіше надається у вигляді часткового відшкодування відсоткових платежів за кредитами, надання кредитів на пільгових умовах, надання фінансування для реалізації бізнес-планів і покликана частково усунути згадувані нами перешкоди високих відсоткових ставок та вимог до вартості застави, є малою за обсягами і невідчутною для сегмента МСБ. Ініціативи з вдосконалення правового і ділового середовища для підвищення доступу МСБ до фінансових ресурсів передусім шляхом вдосконалення умов кредитування для банків і захисту прав кредиторів також реалізуються, але їх недостатньо, аби суттєво сприяти відновленню кредитування МСБ

Державна політика прямої підтримки.

Відповідно до ЗУ «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 р. фінансова підтримка МСБ з боку держави надається з місцевих і державного бюджетів на часткову компенсацію відсоткових ставок, лізингових та факторингових платежів, надання гарантій та поруки за кредитами, надання кредитів на започаткування справи, надання позик на впровадження нових технологій тощо. Фінансова підтримка надається через Український фонд підтримки підприємництва (УФПП) та регіональні фонди, але за розміром і кількістю підтриманих підприємств надана грошова допомога не може мати вплив на доступ МСБ до кредитування.

Механізм кредитних гарантій для МСБ не працює.

У 2009-2011 роках УФПП через Державний банк «Укресімбанк» мав на пільгових умовах реалізувати програму підтримки підприємництва на загальну суму 1,5 млн. дол. Відповідно до умов програми 50% позикових ресурсів мав надавати УФПП, і 50% - «Укресімбанк», що подвоювало загальну суму підтримки. Кредити надавалися МСБ з кількістю співробітників до 50 людей і оборотом не більше 70 млн. грн. Сума кредиту складала від 250 тис. до 2 млн. грн. до 3-ьох років під 14%. Однак, навіть ці ресурси не були використані у повному розмірі. УФП відібрало 12 підприємств, з якими був підписаний договір на суму 6 млн. грн. Після цього програма була призупинена.

Пряма державна фінансова підтримка малому підприємству є несуттєвою та непомітною для сектора МСБ в Україні

За підсумками 2012 року надана регіональними фондами підтримки підприємництва фінансова допомога МСБ є незначною за розмірами (див. рис. 16). Загалом, в 2012 році на відшкодування відсотків за кредитами, пільгові кредити та підтримку бізнес-проектів МСБ було фактично витрачено 11 млн. грн. і підтримано 138 підприємств в 24 областях, АР Крим, м. Київ та м. Севастополь²⁵. При цьому, в 9-ти з 27-ми регіонів (Волинська, Дніпропетровська, Закарпатська, Житомирська, Львівська, Сумська, Тернопільська, Миколаївська області та м. Севастополь) фактично підтримано малому та

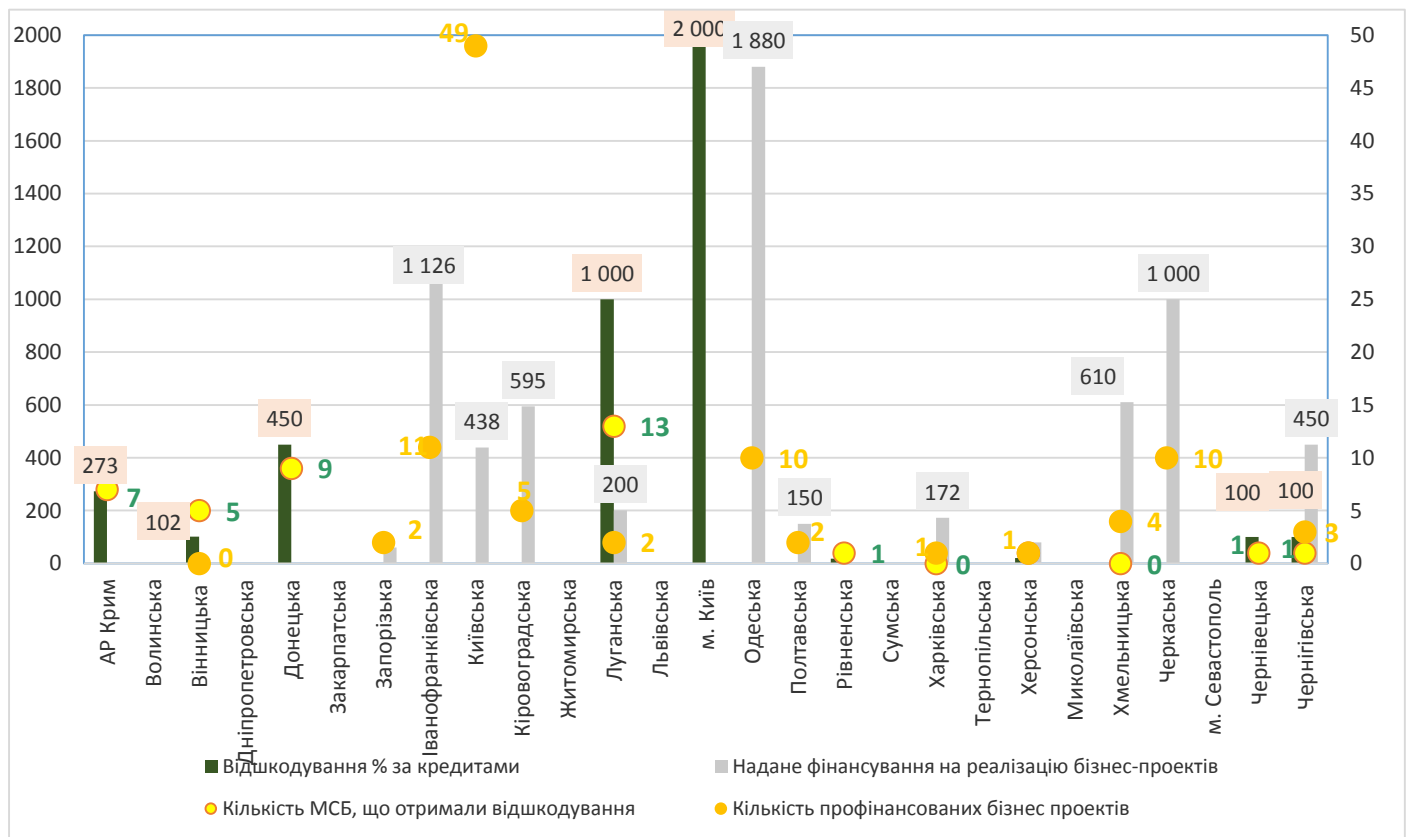
²⁵ Ми надаємо дані відповідно до *Узагальнений звіт щодо виконання регіональних програм розвитку малого підприємництва в Україні у 2012 році:*

<http://www.dkrp.gov.ua/info/1101.htm> та відповідей на наші уточнюючі запити надіслані до деяких регіонів.

середньому бізнесу не надавалась. В 10 регіонах відшкодування за кредитами та інвестиції/пільгові кредити отримали від 1 до 5 підприємств. Рекордною була підтримка у Київській області, де 49 підприємств дістали фінансування на реалізацію своїх бізнес-проектів, а найбільшою загальною сумою підтримки були 2 млн. грн. у м. Києві. Загалом, середня сума відшкодування відсотків для 1 підприємства МСБ склала від 18 тис. грн. (Рівненська область, 1 МСБ підтримано) до 100 тис. грн. (Чернівецька та Чернігівська області, підтримано по 1 МСБ), а середня сума інвестицій/кредитів на реалізацію бізнес планів склала від 9 тис. грн. (Київська область, підтримано 49 МСБ), до 188 тис. грн. (Одеська область, підтримано 10 МСБ).

Очевидно, що занадто мала кількість МСБ, яка отримує пряму фінансову підтримку робить її непомітною для всього сегмента МСБ. Окрім того, попит на таку підтримку також невеликий. Наприклад, в Криму 18 підприємств МСБ подали заявки на відшкодування відсоткових ставок за кредитами, 7 з яких було погоджено. У Чернівецькій області лише 4 заявки було подано і 1 затверджено. В цілому, обсяги та кількість підтриманих підприємств вказують, що існуюча пряма підтримка ніяким чином не може досягати цілі розширення доступу МСБ до фінансових ресурсів, і ці, хоча і невеликі за обсягом державні витрати, не є виправданими.

Рисунок 16: Регіональні програми підтримки малого підприємництва. Фактична реалізація 2012 рік

Джерело: Узагальнений звіт щодо виконання регіональних програм розвитку малого підприємництва в Україні у 2012 році. Дані для АР Крим, Вінницької, Запорізької, Луганської та Хмельницької областей виправлені згідно з відповідями на запит, надісланий CASE Україна. Дані для Одеської області виправлені в ході спілкування з Регіональним Фондом Підтримки Підприємництва Одеської області.

Відповідно до методики оцінки реалізації акту щодо малого бізнесу для Європи позитивною ознакою найбільшої доступності кредитів для МСБ є виконання ними державних замовлень на надання товарів та послуг. В Україні в 2012 році в середньому 56% державних замовлень виконувалися МСБ, а в деяких регіонах, як то АР Крим до 85,1%. Однак, звичайно, виправданими є сумніви щодо переліку МСБ, які отримують доступ до державних замовлень²⁶.

Недержавна фінансова підтримка МСБ

Кредити малому та середньому бізнесу надаються державним «Укресімбанком» за рахунок власних фондів і в рамках наданих фінансових ресурсів міжнародними організаціями на виконання цільових програм. «Укресімбанк» надає всі види кредитування для МСБ (як на інвестиційні цілі, так і на поповнення оборотних засобів), окрім беззаставних експрес-кредитів та працює як з фізичними особами-підприємцями, так і з середніми за розміром підприємствами. Сума кредиту складає, як правило, від 50 тис. грн. до 30 млн. грн. із середньою близькою до ринкової відсотковою ставкою 22-24%. Ці позики не є державною підтримкою для бізнесу, а відповідають реалізації нової бізнес-моделі «Укресімбанка», що має на меті розширення роздрібного сегмента кредитування.

Водночас «Укресімбанк» реалізує цільові програми підтримки міжнародних організацій, прикладами яких є програми Німецького банку розвитку (KfW), Європейського Банку Реконструкції та Розвитку і Європейського Інвестиційного Банку. Так, в 2011 році «Укресімбанк» надав 40 млн. дол. США від

KfW на кредитування 267 малих та середніх підприємств. В 2013 р. Європейський Інвестиційний Банк надав «Укресімбанку» 100 млн. євро на кредитування проектів МСБ з енергоефективності (кредити для МСБ розміром до 12,5 млн. євро). Подібна програма з енергоефективності та енергозбереження реалізується з ЄБРР.

Німецько-Український Фонд, ЄБРР та ЄІБ надають банкам фінансові ресурси для кредитування МСБ

Перевагами таких програм є, як правило, нижчі відсотки і довші строки кредитування, але, насамперед, у випадку згаданих програм енергоефективності від ЄБРР та ЄІБ, вимоги до позичальників та кількість необхідних документів становить складність для доступу підприємств до цих ресурсів. При цьому програми з енергоефективності не мають на меті розширення доступу МСБ до кредитування, і передбачають кредитування в першу чергу середніх за розміром підприємств.

Німецько-Український Фонд заснований у 1999 р. Німецьким банком розвитку (KfW), НБУ та Кабінетом Міністрів України. Операційну діяльність НУФ забезпечує НБУ. З 2011 року²⁷ НУФ надав кредити на суму близько 10,5 млн. євро 264 підприємствам МСБ за рахунок власних коштів; 12,7 млн. євро 173 підприємствам на реалізацію проектів у сільській місцевості та близько 30 млн. грн. 86 підприємствам за рахунок власних коштів. В кінці 2012 року НУФ,

²⁶ Там само.

²⁷ Надаємо дані за 2011, 2012 та 1 квартал 2013 року, отримані від групи управління проектами міжнародних кредитних ліній при НБУ, що здійснює управління поточної діяльності НУФ.

KfW та КМУ уклали угоду про надання ще 10 млн. євро в гривні, при цьому валютні ризики за кредитами має нести НУФ, що має збільшити зацікавленість банків у цих коштах і зменшити відсоткові ставки.

Перевагами цих програм є їхня спрямованість саме на сегмент мікро-, малого та середнього бізнесу. Відсоткові ставки за кредитами, які НУФ надає в євро, не обмежуються для банків-партнерів, через які відбувається кредитування. Але через відносно нижчу ціну цих ресурсів банки надають кредити за програмами НУФ під нижчі ставки. Так, в банку «Київська Русь» кредити за програмою НУФ надавалися під 15-17% річних, у той час як кредитування МСБ з власних фондів надається під 25%. Але насправді кошти, що надаються НУФ, не є значними, і в партнерстві з фондом зацікавлені насамперед менші банки 3-4 групи.

Міжнародні організації надають ресурси для МСБ, але вони не повинні вирішувати глибокі проблеми доступу МСБ до кредитування

ЄБРР здійснює в Україні цільову підтримку мікро-, малого та середнього підприємства через Програму кредитування ММСП в Україні, якою з 1997 року видано більш ніж 600 тис. кредитів на суму близько 4,6 млрд. дол. За 16 років роботи Програми кредитування ММСП в Україні її банками-партнерами були такі українські комерційні банки, як «Райффайзен Банк Аваль», «Приватбанк», банк «Форум», «Прокредит Банк», банк «Надра», «Кредитпромбанк», «Кредобанк», «Мегабанк», банк «Родовід» і банк «Львів». Ці банки отримати цільове фінансування сектору МСБ та консультаційну допомогу.

ЄБРР продовжує підтримку МСБ, надавши 100 млн. дол. для мікро-, малих та середніх підприємств. В листопаді 2011 року в рамках цієї суми позику в розмірі 10 млн. дол. на кредитування МСБ отримав банк «Кредит Європа». На сьогодні ще ряд банків розглядаються на предмет співпраці та фінансування. Окрім цього, програма кредитування ММСП в Україні продовжує надавати технічну допомогу, що включає консультації та навчання для банків щодо стратегії, технології кредитування сегмента МСБ, інтеграції фінансування цього сегмента у структуру банків тощо.

Європейський Інвестиційний Банк у 2009-2012 роках надав 540 млн. євро фінансових ресурсів для підтримки МСБ. Надані ресурси включають позики банку «Форум» у розмірі 100 млн. євро для кредитування невеликих та середніх за розміром проєктів у сфері охорони навколишнього середовища та енергоефективності в 2009 р.; «Укрсоцбанку» у розмірі 140 млн. євро для фінансування МСБ у 2012 році; «Промінвестбанку» у розмірі 200 млн. євро для фінансування МСБ в 2012 році та вже згадані 100 млн. євро «Укрексімбанку» в 2012 р. на фінансування проєктів МСБ з енергоефективності.

Наявність згаданих недержавних джерел кредитування МСБ є позитивним явищем, але не всі програми включають і спрямовані саме на сегмент мікро- та малого підприємництва (виділяються НУФ та Програма підтримки ММСП). Однак, фонди міжнародних організацій найімовірніше спрямовуються на розширення доступу до фінансування хороших та платоспроможних позичальників МСБ. Окрім цього вирішення типових проблем і задач розширення доступу МСБ до кредитування це завдання державної політики, а не

відповідальність міжнародних організацій. Такими задачами розширення доступу до кредитування нових підприємств та підприємств без застави шляхом вдосконалення політики прямої підтримки фінансування МСБ, створення відповідного середовища для відновлення ринкового (без надання грошей державою чи міжнародними організаціями) кредитування МСБ та вдосконалення регуляторного клімату для зростання прозорості підприємств МСБ і їх фінансового зміцнення.

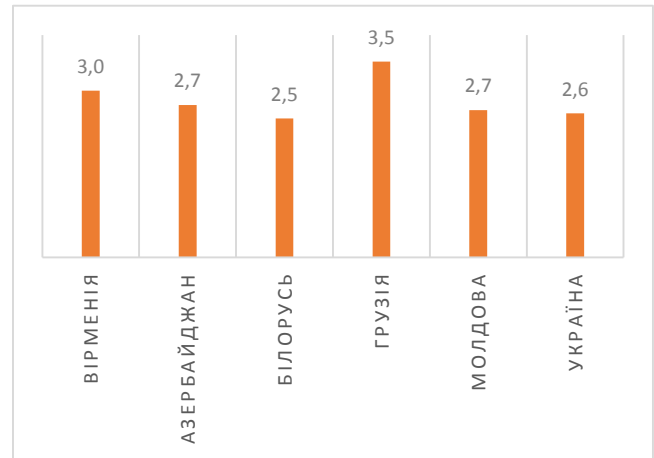
Правове та ділове середовище для відновлення кредитування МСБ. За оцінкою відповідності політики щодо МСБ в Україні принципам Акта ЄС про малий бізнес (European Business Act) Україна отримала передостаннє місце серед 6-ти країн Європейського Східного Партнерства щодо доступу МСП до фінансування в тому числі з врахуванням оцінки правового та ділового середовища для кредитування (див. рис.17) хоча при цьому варто зазначити, що відставання від інших країн, окрім Грузії, не є значним.

Заходи з вдосконалення правового середовища для відновлення кредитування МСБ поки не мають відчутного прогресу

Для посилення правових та регуляторних основ в Україні та відновлення кредитування необхідним є ряд заходів з посилення прав кредиторів, розширення доступу банків до достовірної інформації про кредитну історію позичальників та заставу, а у контексті фінансової кризи – сприяння вирішенню питання накопиченої проблемної заборгованості та підвищення стабільності фінансової системи.

Однією з найбільш вагомих перешкод для банківського кредитування МСБ, що підтверджує наше опитування, є незадовільний

Рисунок 17: Доступ до фінансування. Оцінка відповідності Акту ЄС про МБ

Джерело: [Індекс політики щодо МСП](#).

захист прав кредиторів в Україні. Хоча захист прав кредиторів було посилено з прийняттям у 2011 р. Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України, що дозволяють позичальнику уникати відповідальності за невиконання зобов'язань щодо повернення кредитних коштів», Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання господарських зобов'язань»²⁸ і Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», банки стверджують, що проблема знаходиться не в полі законодавства, а в полі судової практики і роботи виконавчої служби. 15 з 19 опитаних банків вказали, що за 2010-2012 роки ситуація з правами кредиторів в Україні не зазнала змін (див. рис. 14), а отже, старі проблеми залишаються невирішеними і лежать насамперед в полі неефективності судової системи, реформування якої є необхідною

²⁸ При цьому спеціалісти програм Finrep вважають, що цей закон незбалансований і може порушувати права позичальників:

http://finrep.kiev.ua/download/monitoring_creditor_rights_protection_24oct2012_ua.pdf

умовою розвитку банківського кредитування в Україні.

Проблема застави для банків пов'язана з недосконалим захистом прав кредиторів. Банк може подавати до суду позов про стягнення застави, після того як прострочення платежу за кредитом становитиме більше 120 днів. Проте судова тяганина в більшості випадків забирає багато часу і ресурсів. При цьому, навіть якщо рішення суду буде на користь банку, значний час забере реалізація майна виконавчою службою. Існують законодавчі ініціативи, щоб спростити цю ситуацію, але значних успіхів у 2009-2012 роках досягнуто не було. Позитивним є те, що в Україні у порівнянні з деякими іншими країнами Східного Партнерства є державний реєстр рухомого заставного майна, який зменшує можливості шахрайства із заставним майном.

Проблема зі слабким захистом прав кредиторів залишається актуальною і лежить насамперед у площині судової практики

В Україні не існує єдиної достовірної бази кредитних історій позичальників. Сьогодні в Україні існує декілька бюро кредитних історій, серед яких найбільші УБКІ (належить «Приватбанку»); ПВБКІ (створено при Асоціації Українських Банків) та МБКІ. Оскільки у всіх кредитних бюро інформація про позичальників не є повною, багато банків працює з декількома бюро. І хоча за нашим опитуванням 18 банків із 19 вважають, що єдине бюро кредитних історій має сприяти кредитуванню МСБ (див. рис. 15), ми також чули думку, що поточна ситуація є цілком прийнятною, а існування кількох бюро створює між ними конкуренцію та сприяє кращій якості послуг.

Поза створенням єдиного бюро важливими ініціативами є пропозиції збільшити доступ до достовірної кредитної інформації для кредитних бюро та банків шляхом відкриття для них баз даних державних реєстрів (податкової служби, ДАІ, Пенсійного фонду, Мін'юсту). Ці ініціативи виникли давно, але все ще обговорюються і оформлюються у вигляді законопроектів та змін до існуючих законів. Позитивним моментом є також впровадження земельного кадастру разом із публічним кадастровим порталом, де в тому числі фінансові установи зможуть отримувати інформацію щодо земельних ділянок і їхніх власників та враховувати цю інформацію при прийнятті рішення про кредитування.

Неодноразово згадувана проблема накопиченої сумнівної та простроченої заборгованості на балансах банків, яка стоїть на перших місцях серед перешкод для розширення кредитування МСБ, також мала б потребувати додаткової уваги з боку державних органів. Банки власними силами в межах існуючого законодавства вирішують цю проблему шляхом передачі прострочених та сумнівних кредитів колекторським фірмам, списання чи вирішення власними силами. І хоча банкіри не вважають, що заплановане, але нездійснене створення санаційного банку на базі банку «Родовід» відіграло б значиму роль у сприянні очищенню комерційними банками своїх балансів від проблемної заборгованості²⁹, допомога держави у створенні та поширенні кращих практик роботи з проблемною заборгованістю могла б допомогти у зниженні рівня проблемних кредитів в банківській системі і пришвидшити відновлення кредитування.

²⁹ Інтерв'ю з Костянтином Лежніним («Укрсиббанк»).

Отже, стосовно правового і регуляторного середовища кредитування актуальними залишаються проблеми прав кредиторів, а також повноти і надійності інформації про позичальників. Не зважаючи на ініціативи і певний поступ у цьому напрямі, помітного прогресу з часу розгортання кризи поки не було досягнуто. Але робота над цими змінами, в тому числі реформування судової системи, є важливою аби забезпечити у середньо- та довгостроковому періоді стабільне функціонування ринку банківського кредитування, в тому числі й доступ МСБ до дешевших ресурсів.

Сьогодні подальше вдосконалення правового середовища для банків і дерегуляція МСБ мають бути пріоритетними

Подальші ініціативи з розвитку бізнесу з боку уряду, в тому числі в рамках Державної програми активізації економіки в 2013-2014 роках, включають активізацію заходів з компенсації відсоткових ставок позичальникам, надання державних гарантій під довгострокові інвестпроекти та створення Банку розвитку для підтримки вітчизняних підприємств. Але ці ініціативи не визначають МСБ своєю основною цільовою групою, і відповідно навіть за умов їхньої реалізації, можливість якої оцінюється аналітиками переважно як «низька» чи «середня», матимуть лише опосередкований вплив на цей сегмент.

В умовах дуже обмеженої прямої державної підтримки МСБ, триваючого повільного і поки без значних позитивних зрушень вдосконалення правового і регуляторного середовища для відновлення кредитування ми хочемо ще раз підкреслити ***важливість результативної***

політики дерегуляції, яка має підвищити стійкість та активізувати діяльність МСБ, одночасно даючи потужний сигнал для банків до збільшення кредитування цього сектора.

Висновок

Банківське кредитування МСБ значно постраждало від фінансової кризи і не було відновлене протягом 2010-2012 років. Але більшість банків, що кредитують позичальників-МСБ, зберігає інтерес до сегмента і збирається нарощувати його кредитування у 2013-2014 роках навіть за умов помірно песимістичних очікувань щодо економічного зростання в Україні. Інтерес до сегмента МСБ пояснюється передусім гарною дохідністю цього сектора і бажанням банків диверсифікувати свій кредитний портфель. Окрім цього, через кризу частина МСБ стала загартованішою і створює платоспроможний попит на банківські кредити

Не зважаючи на перспективність цього сегмента та очікуване пожвавлення ринку кредитування МСБ в Україні, існуючі економічні, регуляторні та інші перешкоди встановлюють бар'єри на шляху зростання кредитування МСБ і розширення доступу МСБ до кредитних ресурсів, особливо це стосується кредитування нових підприємств і підприємств без застави. З боку банків такими перешкодами є несприятлива економічна ситуація, незадовільний фінансовий стан МСБ, накопичені проблемні кредити, неефективний захист прав кредиторів та непрозорість бізнесу МСБ. З боку МСБ основними перешкодами є високі відсоткові ставки та вимоги до вартості застави.

За наявної ситуації, враховуючи вагоме значення сектора МСБ для економіки, необхідна зважена державна політика, що має сприяти доступу МСБ до фінансових ресурсів та створювати відповідні правові та регуляторні умови для

відновлення кредитування. В Україні надання відшкодування підприємствам МСБ за банківськими кредитами, пільгове кредитування та інвестування бізнес-проектів МСБ за рахунок державних коштів є, на відміну від багатьох країн Центральної та Східної Європи, дуже малим за обсягом фінансування та кількістю підтриманих підприємств МСБ і не впливає на доступ МСБ до кредитування, а значить не виправдовує навіть невеликих витрачених на ці цілі коштів. Програми KfW, ЄБРР та ЄІБ надають значно більші ресурси на кредитування МСБ, але вони, насамперед, спрямовані на надання позик платоспроможним та стійким позичальникам-МСБ, у той час як доступ до кредитування з боку новостворених підприємств та підприємств без заставного майна та/чи кредитної історії, задачі з відновлення ринкового кредитування та вдосконалення середовища діяльності МСБ має бути завданнями державної політики. Заходи з відновлення банківського

кредитування, в тому числі сектору МСБ, шляхом посилення прав кредиторів та розширення доступу банків до інформації вказують, що рух іде у правильному напрямі, але поки помітний прогрес відсутній.

Відзначаючи необхідність вдосконалення поточної політики надання прямої фінансової підтримки МСБ до фінансування, ми підкреслюємо, що за умов, коли значне пряме чи пільгове фінансування МСБ з боку держави не є можливим через обмежені ресурси та не є бажаним через високу ймовірність нерівного доступу до цих ресурсів, державна політика у цьому напрямі має передусім зосереджуватися **на довгострокових позитивних змінах правового середовища** для банківського кредитування (в тому числі реформунні судової системи), **на дієвій дерегуляції МСБ** і на створенні **привабливого загального інвестиційного клімату.**

CASE УКРАЇНА
вул. Дегтярівська 25А, корп. Г
офіс 310
Київ, 04119

Тел.: +38 044 227-53-17
Факс: +38 044 483-52-00

Керівник проекту:
Володимир Дубровський
dubrovsky@case-ukraine.kiev.ua

Проект виконується за підтримки Інституту
Відкритого суспільства